

Europejska polityka Ukrainy

**Aleksander Datsenko
Krzysztof Zuba**

**ETE
Working
Paper**

**2018
Tom 4
Numer 1**

Redaguje zespół:

Bartosz Czepil (sekretarz), Anna Pacześniak, Tomasz Paradowski, Rafał Riedel, Ewa Skrabacz,
Krzysztof Zuba (redaktor naczelny)

Instytut Politologii Uniwersytetu Opolskiego
Zakład Studiów Europejskich
ul. Katowicka 89
45-061 Opole
Tel: +48-77-454-74-60
Fax: +48-77-454-74-65
Internet: <http://www.europejczycy.uni.opole.pl>

© Instytut Politologii Uniwersytetu Opolskiego,

Opole 2018

ISSN 2449-8742

SPIS TREŚCI

WSTĘP 4

OPINIA PUBLICZNA 5

EWOLUCJA RELACJI UKRAINA – UNIA EUROPEJSKA 12

PARTIE POLITYCZNE 23

DOKTRYNA INTEGRACYJNA 31

PARLAMENT EUROPEJSKI 36

ZAKOŃCZENIE 38

LITERATURA 40

WSTĘP

Współczesna Ukraina jako niepodległe państwo powstała na bazie byłej republiki ZSRR, na mocy proklamowanego 24 sierpnia 1991 r. Aktu Niepodległości, zatwierdzonego następnie w referendum¹. 8 grudnia 1991 r. Ukraina razem z Rosją i Białorusią powołała do życia Wspólnotę Niepodległych Państw (WNP), lecz nie parafowała jej statutu, pozostając – aż do oficjalnego wystąpienia ze Wspólnoty w maju 2018 r. – przy statusie członka stowarzyszonego².

Istota, a zarazem specyfika relacji Ukrainy z Unią Europejską (UE) pozostaje silnie warunkowana jej geopolitycznym ułożeniem jako największego (po Rosji) post-radzieckiego państwa. Ujawniało się to w trzech wymiarach: po pierwsze, polityki władz Ukrainy wobec kwestii integracji z UE; po drugie, polityki Rosji wobec europejskich aspiracji Ukrainy; po trzecie, polityki UE wobec Ukrainy.

Aż do aneksji Krymu przez Rosję i wsparcia separatystów we wschodnich obwodach Ukrainy, polityka Unii wobec Kijowa miała charakter działań ostrożnych i częściowych, takich, które nie naraziłyby jej relacji z Moskwą. Wynikało to również ze zróżnicowania interesów i strategii poszczególnych państw UE wobec Rosji i Ukrainy³. Przyjęcie Ukrainy do UE nie było brane pod uwagę ani w 2004 r. (tzw. rozszerzenie wschodnie), ani też w 2007 r. (przyjęcie Bułgarii i Rumunii). Podpisanie w 2014 r. umowy stowarzyszeniowej nie zmieniło tej sytuacji – Kijów nie uzyskał wiążących deklaracji pozwalających rozpatrywać członkostwo w UE w dającej się przewidzieć przyszłości. Na początku marca 2016 r. przewodniczący Komisji Europejskiej Jean-Claude Juncker wykluczył przyjęcie Ukrainy do UE „w najbliższych 20-25 latach”⁴.

Kluczowym – o czym wspomniano – czynnikiem determinującym europejską politykę Ukrainy pozostaje stanowisko i działania Rosji, która po 1991 r. rezerwowała sobie rolę *veto-playera* w kontekście europejskich aspiracji Kijowa. Po nieudanych próbach utrzymania imperium, Rosja prowadziła politykę obliczoną na ugruntowanie swych wpływów w państwach byłego ZSRR. Ukraina w tych zamierzeniach była kluczowa

1 АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ від 24 серпня 1991 р., <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>, (dostęp: 16.06.2017).

2 СОГЛАШЕНИЕ о создании Содружества Независимых Государств, 8 декабря 1991 года, <http://www.cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=1>, (dostęp: 16.06.2017); R. Mazur, *Wspólnota Niepodległych Państw – integracja czy dezintegracja?*, „Wschodniosłowiaństwo” 2007, nr 1, s. 175.

3 Пресса Британии: Пекин и Москва бросают вызов Западу, 24 ноября 2014 года, http://www.bbc.co.uk/russian/uk/2014/11/141125_brit_press, (dostęp: 20.02.2018).

4 *Ukraina w UE? Juncker: na pewno nie w ciągu najbliższych 20-25 lat*, TV24, 3.03.2016, www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/szef-ke-wyklucza-czlonkostwo-ukrainy-w-ue-w-najblizszych-dekadach,624500.html (dostęp: 5.03.2016).

z uwagi na swój potencjał⁵. Głównym narzędziem Moskwy była polityka handlowa, a w jej ramach polityka surowcowa. Ta ostatnia dotyczyła zarówno handlu gazem, jak i jego przesyłu przez terytorium Ukrainy. Skuteczność polityki „przykręcania kurka” uwidoczniła się szczególnie w 2006 r., gdy Rosjanie wstrzymali dostawy gazu na Ukrainę, przy okazji pozbawiając zaopatrzenia części państw UE. Wpłynęło to m.in. na wynik wyborów parlamentarnych 2006 r., przyczyniając się do zwycięstwa prorosyjskiej Partii Regionów⁶. Działania Rosji prowadziły do radykalnego ograniczenia wpływów pochodzących z opłat tranzytowych⁷, a co istotniejsze do utrzymania stanu permanentnego szantażu w kwestii dostaw i cen gazu. W latach 2010-2013, gdy negocjacje na temat umowy stowarzyszeniowej pomiędzy Ukrainą a UE weszły w kluczową fazę, Rosja wzmogła wysiłki na rzecz ich storpedowania. Zaproponowała jako alternatywę strefę wolnego handlu obejmującą Rosję, Ukrainę, Białoruś i Kazachstan. Prowadziła jednocześnie otwarte i zakulisowe działania mające na celu pozyskanie poparcia lobby przemysłowego Ukrainy oraz przecignięcie na swoją stronę opinii publicznej. Rosja groziła między innymi, że po podpisaniu umowy Ukrainy z UE obłoży ukraińskie towary blokadą celną⁸, co byłoby szczególnie bolesne, gdyż większość tych towarów nie mogła konkurować na rynkach unijnych⁹.

Na skutek takich uwarunkowań przez pierwsze dwie dekady polityka Ukrainy wyraźnie kluczyła w przestrzeni pomiędzy Rosją a UE. Kijów starał się utrzymać zrównoważone relacje z oboma partnerami, co z pozoru wydawało się racjonalne. Realia polityczne pokazały jednak, że taka polityka jest na dłuższą metę nie do utrzymania. Stawką były bowiem sprawy zasadnicze związane z wyborem pomiędzy państwem: zależnym od Rosji a państwem stowarzyszonym z UE; autorytarnym a demokratycznym; o gospodarce oligarchicznej a wolnorynkowej.

Inwazja Rosji na terytorium Ukrainy, zajęcie, a następnie aneksja Krymu stanowiły radykalną odpowiedź Rosji na podtrzymanie przez Ukrainę aspiracji prosuwerennościowych, prodemokratycznych i proeuropejskich. Były to jednocześnie wydarzenia przełomowe dla ukształtowania w świadomości obywateli Ukrainy przekonania, że integracja europejska nie ma alternatywy.

OPINIA PUBLICZNA

Można wskazać trzy główne elementy determinujące stosunek ukraińskiej opinii publicznej do integracji europejskiej: poziom rozwoju społeczeństwa obywatelskiego; aspirancki status Ukrainy w odniesieniu do UE; różnicowanie geograficzne, socjo-ekonomiczne i etniczne.

Siedemdziesiąt lat obecności Ukrainy w ramach Związku Radzieckiego naznaczone było działaniami aparatu państwa totalitarnego (następnie autorytarnego) ukierunkowanymi na ukształtowanie człowieka biernego,

5 S. Ganzle, *EU-Russia Relations and the Repercussion on the „In-Betweens”*, w: *Europe's Last Frontier? Belarus, Moldova, and Ukraine between Russia and the European Union*, red. O. Schmidtke, S. Yekelchik, Palgrave-Macmillan, Basingstoke 2008, s. 197.

6 O. Viter, *Gas: manipulation and conflict*, w: O. Viter, R. Pavlenko, M. Honchar, *Ukraine: Post-revolution Energy Policy and Relations with Russia*, GMB Publishing, London 2006, s. 21.

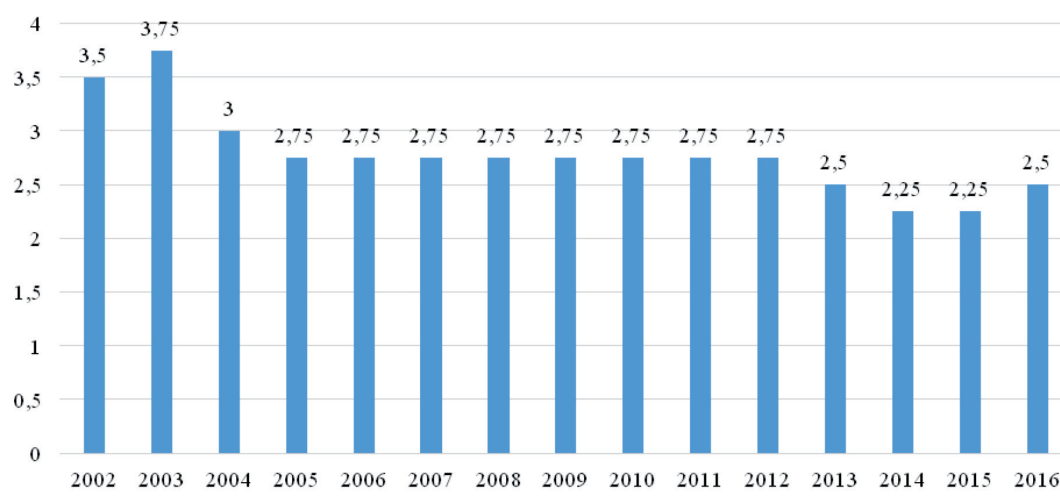
7 S. Pirani, K. Yafimava, *Russian Gas Transit Across Ukraine Post-2019: pipeline scenarios, gas flow consequences, and regulatory constraints*, „OIES Paper” 2016, nr 105, February, s. 9-13.

8 Russia tightens customs rules to force Ukraine into union, Aug 15, 2013, <http://www.reuters.com/article/2013/08/15/russia-ukraine-customs-idUSL6N0GG17S20130815> (dostęp: 14.03.2017).

9 A. Hetmańczuk, *Ukraina: Europa też powinna być elastyczna*, rozm. M. Wojciechowski, „Gazeta Wyborcza”, 29.03.2011.

a przy tym posłusznego (*homo sovieticus*). Powstanie na początku lat 90. państwa ukraińskiego oznaczało raptem początek budowy wspólnoty narodowej, zaś demokratyzacja wyznaczyła początek kształtowania społeczeństwa obywatelskiego. Procesy te były ze sobą bezpośrednio sprzężone, a trudności z budową państwa demokratycznego były w takim samym stopniu przyczyną, co i skutkiem słabości społeczeństwa obywatelskiego. W takiej sytuacji zakrawa na paradoks, że to właśnie oddolne ruchy społeczne okazały się najmocniejszym czynnikiem zmian prodemokratycznych, ale również proeuropejskich. Poziom rozwoju społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie – choć wciąż na tle państw Europy Zachodniej należy uznać za niski – stanowi jeden z nielicznych wskaźników spełniających kryteria właściwe dla skonsolidowanej demokracji (wykres 1.).

Wykres 1. Wskaźnik rozwoju społeczeństwa obywatelskiego Ukrainy wg Freedom House w latach 2002-2016

Wartość wskaźnika od 1 do 7, gdzie: 1-2,99 oznacza stan społeczeństwa obywatelskiego właściwy skonsolidowanej demokracji; 3-3,99 – semi-skonsolidowanej demokracji; 4-4,99 – reżimowi hybrydowemu; 5-5,99 – semi-skonsolidowanemu autorytaryzmowi; 6-7 – skonsolidowanemu autorytaryzmowi.

Coroczne raporty datowane są wg roku ukazania się, dotyczą jednak sytuacji w roku poprzednim.

Źródło: Oprac. własne na podstawie: Freedom House. Country reports, <https://freedomhouse.org> (dostęp: 16.01.2018).

Odbudowa podstaw społeczeństwa obywatelskiego – w ocenie licznych analityków – została wyraźnie skorelowana z oddolnymi ruchami proeuropejskimi: „pomarańczową rewolucją” (2004 r.) i „Euromajdanem” (2014 r.). Obie te „rewolucje” dokonały się pod wpływem protestów społecznych przeciwko gwałceniu przez władze standardów państwa demokratycznego oraz – co należy podkreślić – zanegowaniu proeuropejskiego kierunku ukraińskiej polityki zagranicznej. Taki charakter szczególnie wyraźnie przyjęły wydarzenia z przełomu roku 2013/2014. Bezpośrednim powodem rozpoczętych wówczas gwałtownych protestów społecznych była odmowa podpisania przez prezydenta Wiktora Janukowycza umowy stowarzyszeniowej z UE¹⁰. W tych regionach Ukrainy, w których poparcie dla integracji europejskiej było najwyższe i najbardziej stabilne (przede wszystkim zachodnich) protesty miały najbardziej masowy przebieg, w tych zaś, w których poparcie dla integracji było najniższe – przyjęły charakter nielicznych i pozbawionych szerszego wsparcia społecznego wystąpień¹¹. O ile u podstaw „pomarańczowej rewolucji” znajdował się szerszy wachlarz postulatów, związanych

10 S. Plokhy, *The Gates of Europe. A History of Ukraine*, Basic Books, New York 2015, s. 334, 338-339.

11 T. Nagornyak, *Ukraine – 2014 Through the Prism of Relations Between The State and Society*, „European Journal of Transformation Studies” 2014, t. 2, supplement 1, s. 13.

z obroną podstaw suwerennego i demokratycznego państwa, o tyle kwestia europejska wyraziście wysunęła się na czoło postulatów społecznych w okresie Euromajdanu. W badaniu z lutego 2014 r. 53% biorących udział w protestach wskazało jako główny powód demonstracji odmowę podpisania przez prezydenta Janukowycza umowy stowarzyszeniowej Ukrainy z UE¹².

Jednakże poza okresami wielkich przełomów politycznych, takich jak „pomarańczowa rewolucja” czy „Euromajdan”, ogół społeczeństwa nie uznawał integracji europejskiej za sprawę ważną. W lutym 2012 r. jedynie 3% ankietowanych uznało za istotne zacieśnienie współpracy z UE. W tym samym roku, przed wyborami parlamentarnymi zbliżenie z UE znalazło się dopiero na 11 miejscu na liście pożądanych przez opinię publiczną priorytetów działania przyszłych władz, wskazane zaledwie przez 0,2% respondentów¹³. Jednakże agresja rosyjska na Krym i wschodnie regiony kraju wyraźnie uświadomiła Ukraińcom bezalternatywność integracji europejskiej, jako jednego z fundamentów bezpieczeństwa narodowego. W badaniu z maja 2016 r. relacje z UE zostały przez respondentów ulokowane na czwartym miejscu w rankingu najistotniejszych spraw dla Ukraińców (wśród 14 wymienionych przez respondentów kwestii). Wyższe notowania otrzymały jedynie: bezpieczeństwo państwa, wojna we wschodnich obwodach oraz odrodzenie narodu ukraińskiego¹⁴.

W wynikach badań demoskopijnych ujawnia się specyficzny rys stosunku Ukraińców do kwestii europejskiej: stanowi on komponent ich geopolitycznej tożsamości. Perspektywa wejścia Ukrainy do UE – jakkolwiek artykułowana przez polityczne elity – w latach 90. XX w. była tak odległa i mglista, że deklaracje w tym zakresie należało traktować jako ogólny manifest „kim jesteśmy” (Europejczykami) a nie wolę przynależności do określonej organizacji integracyjnej. To co charakterystyczne, to fakt, że większość badań w kwestii europejskiej była formułowana w kontekście innych potencjalnych wyborów Ukrainy: opcji prorosyjskiej, ewentualnie neutralnej. Odpowiadało to zresztą istocie realizowanej polityki „dwu-wektorowości”. Pokazywało jednocześnie głęboki podział społeczeństwa ukraińskiego, podważając wręcz jego atrybuty wspólnoty narodowej¹⁵.

Dlatego też pierwsze badania, które można łączyć z integracją europejską dotyczyły ogólnej kategorii zbliżenia z Zachodem lub Wschodem. Pod tymi terminami rozumiano jednak głównie zacieśnianie współpracy z Rosją lub UE¹⁶. Jak ukazują dane tabeli 1., w latach 90. XX w. integracja europejska nie była najbardziej pożądanym przez Ukraińców kierunkiem polityki zagranicznej. Aż do początków XXI w. znacznie większa część społeczeństwa opowiadała się za zbliżeniem z Rosją i blokiem państw wschodnio-słowiańskich. Co więcej w pierwszej połowie lat 90. XX w. zdecydowanie więcej Ukraińców opowiadało się za zacieśnieniem relacji z WNP niż z UE. Gdy obie opcje (zacieśnienie współpracy z Rosją i państwami wschodniosłowiańskimi i z WNP) ująć razem, to przewaga „opcji wschodniej” stawała się przygniatająca – przewyższając średnio trzykrotnie odsetek popierających „opcję zachodnią” (tabela 1.).

12 From Maidan Camp to Maidan-Sich: What has Changed?, Kiev International Institute of Sociology, 6.02.2014, <http://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=226> (dostęp: 13.01.2018).

13 What issues is the Population of Ukraine the Most Concerned About, Kiev International Institute of Sociology, 15.03.2012, <http://kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=88> (dostęp: 13.01.2018); Electoral Intentions of Voters in Ukraine: Mid-September 2012, Kiev International Institute of Sociology, 10.10.2012, <http://kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=101> (dostęp: 13.01.2018).

14 Issues the Ukrainians are Concerned About, Kiev International Institute of Sociology, 27.07.2016, <http://kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=640&page=7> (dostęp: 19.01.2018).

15 W. Zimmerman, *Is Ukraine a Political Community?*, „Communist and Post-Communist Studies” 1998, t. 31, nr 1, s. 50.

16 W. Baluk, *Ukraińcy wobec integracji europejskiej*, „Komentarze/Polityka”, Centrum Europy Wschodniej, 2013, nr. 2, s. 5.

W pierwszym dziesięcioleciu ukraińskiej państwowości za integracją z Zachodem opowiadało się zwykle zaledwie kilkanaście procent respondentów. Przyczyny takiego stanu rzeczy należy wiązać ze wspomnianą już odbudową świadomości narodowej i obywatelskiej Ukraińców. W debacie publicznej, której ton nadawały ośrodki władzy, pomimo oficjalnego promowania integracji z UE, dominowała opcja dwu-wektorowości: zbalansowanej współpracy ze Wschodem i Zachodem. Na poziomie opinii publicznej takie stanowisko można utożsamiać z opcją „niezależną”. Pozostała część społeczeństwa była głęboko podzielona, jednakże w latach 90. XX w. i w pierwszej dekadzie XXI w. nawet w tych regionach, które później były utożsamiane z opcją zachodnią, poparcie dla integracji europejskiej nie było dominujące.

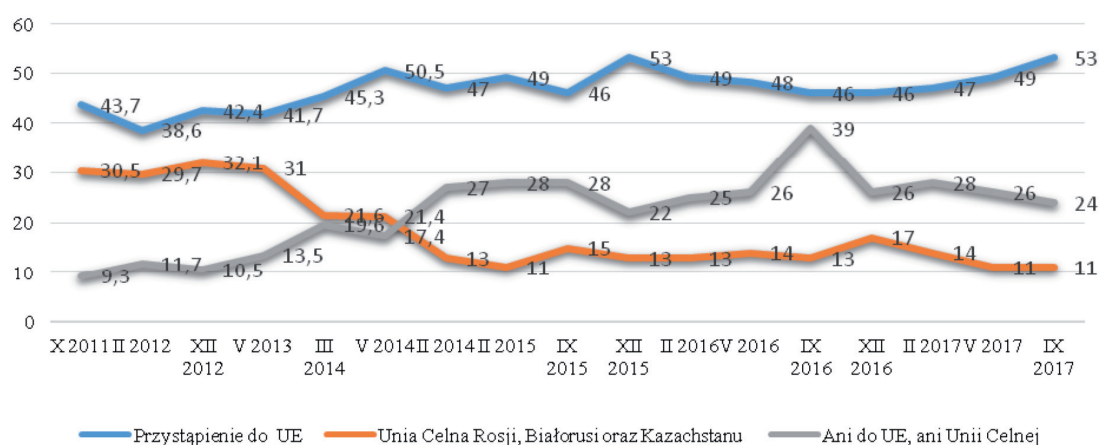
Tabela 1. Preferencje Ukraińców w zakresie kierunku polityki zagranicznej w latach 1994-2001

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Zachód	13	14	16	14	15	16	17	13
Rosja i blok państw wschodnio-słowiańskich	18	15	14	29	23	29	27	36
WNP	41	39	32	24	23	19	15	16
Niezależny	13	14	19	16	29	20	26	21

Źródło: M. Molchanov, *Ukraine and the European Union: a Perennial Neighbour?*, „Journal of European Integration” 2004, t. 26, nr 4, s. 466.

Przez pierwsze dwie dekady niepodległości idea członkostwa w UE – uznawana zresztą przez dużą część Ukraińców za iluzoryczną – konkurowała z innymi opcjami ukraińskiej polityki zagranicznej. Była już mowa o tym, że odzwierciedlały one bardziej generalne podziały – dotyczące państwa, narodowości, demokracji, modelu ekonomicznego. Powołanie do życia w 2010 r. Unii Celnej Rosji, Białorusi i Kazachstanu (obecnie Euroazjatycka Unia Celna) stworzyło – co zresztą było celem Rosji – instytucjonalną alternatywę dla członkostwa Ukrainy w UE. Badania opinii publicznej pokazały, że aż do otwartego konfliktu, który rozpoczął się od siłowego spacyfikowania Euromajdanu oraz inwazji Rosji na Krym, była to alternatywa realna. Jak ukazuje wykres 2., do maja 2013 r. (ostanie badanie przed kryzysem) poziom poparcia dla integracji z UE był wyższy średnio jedynie o około 10 punktów od poziomu poparcia dla Unii Celnej. Z czterech badań, które przeprowadzono w tym czasie, najmniejszą różnicę odnotowano w lutym 2012 r. – wynosiła ona 8,9 punktów procentowych. Aneksja Krymu przez Rosję i otwarte wsparcie separatystów w Donbasie ukazało prawdziwe oblicze Moskwy. To spowodowało, że różnica pomiędzy poparciem dla UE a poparciem dla Unii Celnej radykalnie wzrosła, przyjmując wartość 30-40 punktów. Należy jednakże zaznaczyć, że obserwowana zmiana wynikała również z faktu, że po 2014 r. badaniami nie obejmowano obywateli prorosyjskiego Krymu i wschodnich obwodów, w których toczyły się działania zbrojne.

Wykres 2. Opinia publiczna Ukrainy o kierunkach integracji w latach 2011-2017

* Od 2014 r. badania nie obejmowały Krymu, obwodów donieckiego i ługańskiego.

Źródło: Geopolitical orientations of the Residents of Ukraine: September 2017, Kiev International Institute of Sociology, 25.10.2017, <http://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=720&page=1> (dostęp: 16.03.2018).

Warto zwrócić uwagę, że gdy inaczej sformułowano pytanie: „Czy więcej korzyści Ukraińcy mogą wynieść z integracji w ramach Unii Celnej czy w ramach UE”, obraz wyłaniający się z odpowiedzi był inny. W styczniu 2006 r. 56% badanych stwierdziło, że bardziej korzystny dla obywateli byłby związek z Rosją i Białorusią, zaś jedynie 30,8% uznało, że lepsza byłaby integracja z UE¹⁷. Takie samo badanie, przeprowadzone na rok przed Euromajdanem (w marcu 2013 r.) pokazało spadek przekonania o korzyściach płynących ze związku z Unią Celną (44%), ale jednocześnie spadł – choć nie tak znacznie – odsetek tych, którzy widzieli w integracji europejskiej receptę na poprawę losu Ukraińców (29%)¹⁸.

Euromajdan, a zwłaszcza interwencja Rosji na Krymie zmieniły radykalnie tę sytuację. Unia Celna z Rosją, Białorusią i Kazachstanem przestała być dla przygniatającej większości Ukraińców jakąkolwiek opcją. Poziom poparcia dla takiego rozwiązania spadł poniżej 20% – utrzymując tak niski poziom przez wszystkie kolejne badania (ostatnie uwzględnione na wykresie 2. – maj 2017 r.). I w tym przypadku tak gwałtowna zmiana w pewnej mierze była warunkowana faktem, że w ramach grupy badanych nie uwzględniano najbardziej prorosyjskich obszarów Ukrainy: Krymu i wschodnich obwodów objętych działaniami zbrojnymi. Niemniej – jak pokazują szczegółowe dane z poszczególnych regionów Ukrainy – do czasu wybuchu konfliktu opowiadanie się za Unią Celną nie było ograniczone tylko do obszarów tradycyjnie prorosyjskich. Zwolennicy Unii Celnej znajdowali się również w zachodniej i centralnej części państwa, choć należeli do zdecydowanej mniejszości (tabela 2). Rozpoczęcie, a następnie eskalacja konfliktu spowodowały istotne zmiany nastrojów. Co jednakże charakterystyczne, opcja proeuropejska (integracja z UE) nie zyskała masowego poparcia opinii publicznej. Poparcie wzrosło do około 50%, oscylując jednak częściej poniżej tego progu. Najbardziej wyraziście wzrosła liczba „neutralistów”, opowiadających się przeciwko integracji zarówno w ramach Unii Celnej, jak i UE. W rekordo-

17 The Views and Opinions of the Ukrainian Population, January 2006, Kiev International Institute of Sociology, 30.01.2006, <http://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=453&page=60> (dostęp: 19.01.2018).

18 Public Perception of Integration Projects, Kiev International Institute of Sociology, 20.03.2012, <http://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=85> (dostęp: 11.01.2018).

wym pod tym względem badaniu z września 2016 r. stanowisko takie podzielało aż 39% badanych, zaledwie siedem procent mniej niż popierających członkostwo w UE.

Aż do aneksji Krymu przez Rosję i rozpoczęcia działań zbrojnych na wschodzie kraju, bardzo duży odsetek Ukraińców popierał zrównoważoną politykę współpracy ze Wschodem i Zachodem. To pokazuje zniuansowanie opinii publicznej w tym okresie. Jeśli pytania bardziej uogólniano (pytając o priorytet współpracy międzynarodowej, a nie o członkostwo w UE), wówczas relatywnie niewielka część respondentów opowiadała się za oparciem polityki zagranicznej swego kraju na relacjach „przede wszystkim z Zachodem”¹⁹. Było to warunkowane dwoma czynnikami: po pierwsze, „miękkiej” determinacji Ukraińców w realizacji rzeczywistego członkostwa w UE (świadczył o tym większy odsetek odpowiadających „raczej tak” niż „zdecydowanie tak” na pytanie o członkostwo); po drugie, przekonaniem opinii publicznej, że Ukraina nie może – z uwagi na swoje położenie geopolityczne oraz związki ekonomiczne, wybierać pomiędzy Rosją a Zachodem, gdyż tak stawiany wybór postrzegany był jako fałszywy.

Poparcie dla opcji zachodniej, w tym również dla integracji z UE, było na Ukrainie silnie skorelowane ze statusem społecznym, poziomem świadomości narodowej, a co z tym związane – regionem zamieszkania. Podczas gdy zachód Ukrainy jest matecznikiem ruchu narodowego oraz opcji prozachodniej, Wschód oraz Krym jest zdominowany przez ludność rosyjskojęzyczną (a nawet rosyjską), która zdecydowanie ciąży w kierunku Rosji. W tabeli 2. ukazano poparcie dla integracji z Unią Celną i z UE w dwóch okresach: przed (2013) i po (2017) Euromajdanie. Dane te obrazują dwie tendencje: zróżnicowanie poparcia dla integracji europejskiej, które jest silnie skorelowane z regionem zamieszkania oraz istotne zmiany, które dokonały się wraz z rosyjską agresją na terytorium Ukrainy. To pierwsze zjawisko wynika ze zróżnicowania regionalnego Ukrainy w zakresie poziomu rozwoju świadomości narodowej. Drugie zaś dowodzi bankructwa opcji wschodniej. Należy jednakże i w tym przypadku podkreślić, że ilościowe zmiany jakie obserwujemy w zakresie obu zjawisk wynikają częściowo z faktu, że drugie badanie nie objęło Krymu i regionów wschodnich, czyli tych obszarów Ukrainy, które były matecznikami opcji prorosyjskiej.

Tabela 2. Opinia publiczna Ukrainy o wariantach integracji z rozbiciem na regiony, w listopadzie 2013 r. i w lutym 2017 r.

	Zachód	Centrum	Południe	Wschód
Listopad 2013				
Przystąpienie do UE	66	43	31,5	18
Przystąpienie do Unii Celnej Rosji, Białorusi oraz Kazachstanu	16	30	54	64,5
Luty 2017				
Przystąpienie do UE	76	47	33	14
Przystąpienie do Unii Celnej Rosji, Białorusi oraz Kazachstanu	1	5	30	35

19 Яким інтеграційним напрямом має йти Україна? (динаміка, 2011-2014), http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=865 (dostęp: 11.01.2018); Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? (динаміка, 2002-2014), http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=305 (dostęp: 11.01.2018).

Źródło: Which Way Ukraine Should Go – Which Union Should Join? (Population Preferences for Two Weeks Before the Vilnius Summit), 26.11.2013, Kiev International Institute of Sociology, <http://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=204> (dostęp: 6.01.2018); Geopolitical orientations of the Residents of Ukraine: the European Union, Customs Union, NATO (February 2017), Kiev International Institute of Sociology, <http://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=689&page=1> (dostęp: 6.01.2018).

Wspomniane bankructwo opcji wschodniej ujawnia inny sondaż, przeprowadzony na przełomie 2014 i 2015 r., już po inwazji rosyjskiej. Badanych poproszono o ułożenie swoich poglądów na osi od 1 (opcja wschodnia – przynależność do Unii Celnej z Rosją i Białorusią) do 5 (opcja zachodnia – przynależność do UE). Ogółem respondenci wyraźnie lokowali się bliżej opcji europejskiej, nawet w tych regionach, które przed konfliktem uchodziły za tradycyjnie prorosyjskie.

Tabela 3. Poglądy Ukraińców ułożone na osi: prorosyjskiej (od 1) do proeuropejskiej (do 5) wśród ogółu obywateli i mieszkańców poszczególnych regionów (przełom 2014 i 2015)

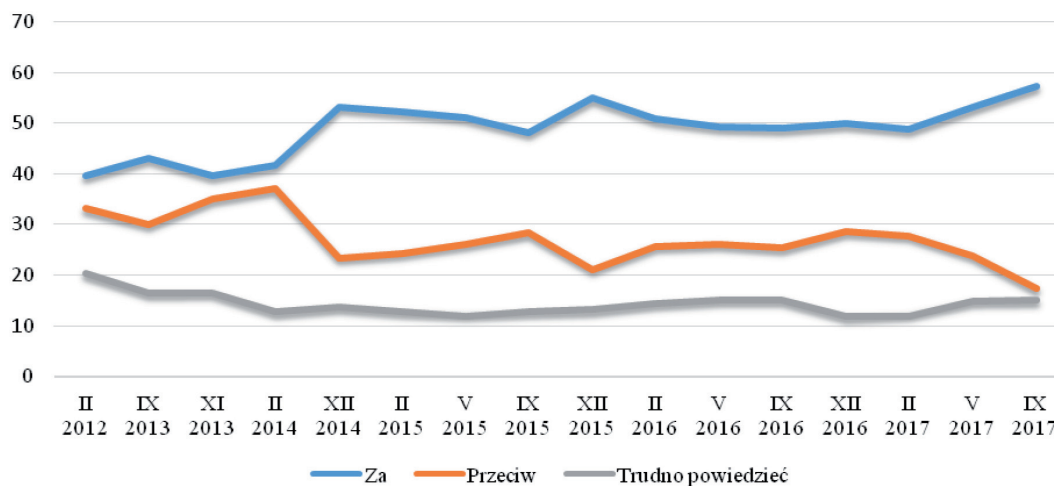
Ogół obywateli Ukrainy						
Ukraina powinna przynależeć w rosyjskiej (post-sowieckiej) przestrzeni kulturowej	3,76		Ukraina powinna wejść do europejskiej przestrzeni kulturowej			
Ukraina przystąpić się do Unii Rosji i Białorusi, przyłączając się do Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej	3,76		Ukraina powinna wejść do Unii Europejskiej w przewidywalnej przyszłości			
Region Ukrainy						
	Zachód	Centrum	Południe	Wschód	Donbas	
Ukraina powinna przynależeć w rosyjskiej (post-sowieckiej) przestrzeni kulturowej	4,6	4,0	3,3	3,4	3,0	Ukraina powinna wejść do europejskiej przestrzeni kulturowej
Ukraina przystąpić się do Unii Rosji i Białorusi, przyłączając się do Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej	4,6	4,0	3,1	3,4	3,1	Ukraina powinna wejść do Unii Europejskiej w przewidywalnej przyszłości

Źródło: Oprac. własne, na podstawie: *Development Prospects of Political Parties: Content of Public Demands*, „National Security and Defence”, 2015, nr 6-7, s. 43-44.

Taka zmiana nastrojów społecznych w połączeniu z podpisaniem umowy stowarzyszeniowej urealniała (w oczach opinii publicznej) przyszłe członkostwo Ukrainy w UE. Badania te pozbawione są wieloznaczności charakterystycznej dla wcześniejszych „geopolitycznych orientacji” Ukraińców. Pozwoliło to na zadanie bardziej jednoznacznych pytań (o członkostwo w UE a nie opcję Wschodnią *versus* Zachodnią). Na wykresie 3. ukazano, jak w okresie 2012-2017 zmieniał się stosunek Ukraińców wobec kwestii członkostwa w UE. Respondentów zapytano jak zagłosowaliby, gdyby mogli swoją wolę wyrazić w referendum. Z uwagi na fakt, że cztery pierwsze badania przeprowadzono przed inwazją Rosji na Krym i wschód Ukrainy, poparcie dla członkostwa w UE w tym okresie było relatywnie niskie – oscylowało wokół 40%. Co istotne, poziom negacji potencjalnej akcesji był w tym czasie jedynie kilka punktów procentowych niższy od poparcia członkostwa (4 punkty w listopadzie 2013 i w lutym 2014 r.). Aneksja Krymu i podsycanie przez Rosję rebelii separatystów na wschodzie,

doprowadziło do radykalnego wzrostu liczby zwolenników akcesji. Rekordowy poziom w dotychczasowych badaniach odnotowano we wrześniu 2017 r. – 57,4%.

Wykres 3. Wola głosowania za lub przeciw akcesji (gdyby odbyło się referendum) wśród Ukraińców w latach 2012-2017

* W latach 2014-2017 badania nie objęły Krymu oraz obwodów donieckiego i ługańskiego.

Źródło: Oprac. własne na podst.: What Integration Direction Should Ukraine Choose: Referendum Concerning Joining the Customs Union, the European Union or NATO (May 2015), Kiev International Institute of Sociology, 19.06.2016, <http://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=531> (dostęp: 6.01.2018); Geopolitical orientations of the Residents of Ukraine: September 2017, Kiev International Institute of Sociology, 25.10.2017, <http://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=720&page=1> (dostęp 16.03.2018).

EWOLUCJA RELACJI UKRAINA – UNIA EUROPEJSKA

Niezależnie od ogromnego postępu jaki dokonał się w relacjach pomiędzy Ukrainą a UE, pozostaje ona wciąż zaledwie państwem aspiranckim. Niewielkie są szanse, aby w przewidywalnej przyszłości mogła ten status zamienić na kandydacki, czyli taki, w którym wyznaczona jest perspektywa członkostwa. Należy mieć świadomość, że odnosimy to do narodu, który jedynie w krótkich okresach swej historii posiadał państwowość, a którego tożsamość wciąż się kształtuje²⁰. O ile w większości pozostałych państw Europy Środkowo-Wschodniej europeizacja zbiegła się z demokratyzacją, to w przypadku Ukrainy nakładała się ona na procesy państwowotwórcze. Współpraca Ukrainy z UE skutkuje zatem bardziej radykalnymi konsekwencjami, pomimo tego, że – inaczej niż w przypadku większości pozostałych państw postkomunistycznych – opiera się na powolnym zbliżaniu, a nie integracji.

Zarówno specyfika post-radzieckiej polityki (demokracja nieskonsolidowana), jak i cechy systemu politycznego (silna pozycja prezydenta), powodowały, że przez pierwsze dwie dekady istnienia państwa rola partii politycznych w określaniu celów polityki zagranicznej Ukrainy była drugorzędna, a nawet marginalna²¹. Pierw-

20 R. Szporluk, *Russia, Ukraine, and the Breakup of the Soviet Union*, Hoover Institution Press, Stanford 2000, s. 333.

21 Głównym kreatorem i realizatorem polityki zagranicznej Ukrainy było (i zasadniczo pozostaje) prezydent, A. Olechno, *Instytucja Prezydenta w systemie konstytucyjnym Ukrainy (1996-2005)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009, s. 127-134.

szoplanową rolę w tym względzie odgrywali liderzy polityczni, dla których partie stanowią formę organizacyjnego zaplecza. Daje to niektórym analitykom asumpt do określania ukraińskiego systemu politycznego mianem „prezydenckiego”, w przeszłości zaś – uwzględniając niedostatki demokracji, zwłaszcza w okresie Kuczmy – mianem „prezydenckiego autorytaryzmu”. Co więcej, istotną, ale nieoficjalną siłę w ukraińskiej polityce stanowią grupy polityczno-biznesowe, zwane „klanami”²².

Prezydent, niezależnie od zachodzących zmian ustrojowych, był i pozostał podmiotem dominującym w całej polityce Ukrainy oraz głównym aktorem w zakresie kreowania polityki zagranicznej²³. W wymiarze ustrojowym zostało to spetryfikowane zmianami konstytucji z 1978 r. (dokonanymi po 1990 r.), a następnie zapisami uchwalonej w 1996 r. nowej ustawy zasadniczej. Prezydent Kuczma poszerzał dodatkowo swoje prerogatywy korzystając z uprawnień ustawodawczych (dekrety), jak również praktyką polityczną. Konstytucja z 1996 r., w artyku 106 stanowiła, że prezydent „reprezentuje państwo w stosunkach międzynarodowych, sprawuje kierownictwo nad polityką zagraniczną państwa, prowadzi rozmowy oraz zawiera międzynarodowe umowy Ukrainy”. Gabinet Ministrów ponosił polityczną odpowiedzialność przed prezydentem, Rada Najwyższa zyskała jedynie funkcje kontrolne wobec gabinetu (art. 113)²⁴. Po zmianach 2004 r. osłabiono pozycję prezydenta w zakresie polityki zagranicznej, zaś w 2010 r. ponownie je wzmocniono. Obecny stan prawny wyznaczony nowelizacją konstytucji z 2014 r. wprowadził ustrój prezydencko-parlamentarny, w ramach którego prezydent musi uwzględniać stanowisko parlamentu i rządu. W praktyce ukształtował się model, w którym głowa państwa określa priorytety polityki europejskiej, zaś za ich realizację odpowiada rząd²⁵. Niestabilność polityczna parlamentu powoduje jednak, że prezydent uzyskuje większą – niż wynika to z konstytucji – pozycję. Dotyczy to również sytuacji po wyborach 2014 r. Dymisja premiera Arsenija Jaceniuka, która nastąpiła w dużej mierze z inspiracji prezydenta Petro Poroszenki, spowodowała, że rzeczywiste stery władzy w państwie przejęła głowa państwa. Premier Wołodymir Hrojsman uznawany jest za człowieka prezydenta²⁶.

Wszystko to powoduje, że w najprostszy, ale też w najbardziej naturalny sposób etapy relacji Ukraina – UE wyznaczone są kadencjami kolejnych prezydentów. To oni bowiem nadawali charakterystyczny rys i cechy tej współpracy. Odwołując się do bardziej uogólnionych kategorii można wyodrębnić cztery okresy²⁷, w których zamykały się formalno-prawne etapy współpracy Ukrainy z UE:

22 Zob. J. Hałajko, *Grupy polityczno-biznesowe jako czołowi gracze w polityce ukraińskiej*, [w:] *Polityka zagraniczna Polski. Unia Europejska, Stany Zjednoczone, sąsiedzi*, red. J. Czaputowicz, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2008, s. 337-346.

23 A. Olechno, *op. cit.*, s. 127-134; T. Czubara, *Proces konstytucyjny na Ukrainie*, „*Studia Politologiczne*” 2010, nr 3, s. 127, 134.

24 *Konstytucja Ukrainy uchwalona na piątej sesji Rady Najwyższej Ukrainy 28 czerwca 1996 roku*, wstęp i tłum. E. Toczek, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1999, s. 65, 70.

25 Конституція України, „Відомості Верховної Ради України” 1996, № 30, ст. 141 (Із змінами, внесеними згідно із Законами); polski tekst ze zmianami z 2014 r.: *Konstytucja Ukrainy*, tłum. E. Toczek, A. Kubik, Warszawa 2014, libr.sejm.gov.pl > konst > Ukraina2014 (dostęp: 28.02.2017).

26 *Wołodymir Hrojsman premierem Ukrainy*, „*Analizy OSW*”, 14.04.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-04-14/wolodymir-hrojsman-premierem-ukrainy> (dostęp: 14.01.2018).

27 Wcześniejsze, dokonywane przed Euromajdanem, próby periodyzacji tych stosunków obejmowały dwa lub trzy okresy. Co charakterystyczne, jako cezurę wskazywano w nich „pomarańczową rewolucję”, co jest zrozumiałe w świetle nadziei, które z nią wiąźali Ukraińcy, UE oraz naukowcy państw demokratycznych, S. Sydun, *Ewolucja stosunków pomiędzy Ukrainą i UE*, „*Środkoeuropejskie Studia Polityczne*” 2010, nr 3, s. 202.

- 1) budowa dwustronnych relacji (1991-1998);
- 2) Porozumienie o Partnerstwie i Współpracy oraz pierwszy etap Europejskiej Polityki Sąsiedztwa (1998-2008);
- 3) Partnerstwo Wschodnie (2008-2014);
- 4) Umowa stowarzyszeniowa (od 2014).

Budowa dwustronnych relacji (1991-1998)

Fundamentalnym celem Ukrainy w początkach lat 90. XX w. była budowa i ugruntowanie dopiero co uzyskanej państwowości. Determinowało to priorytetowy charakter relacji z Rosją, a jednocześnie luźny charakter relacji z UE. Znamienne, że niepodległość została ogłoszona dopiero po upadku puczu Janajewa (sierpień 1991 r.), który potwierdził nieodwracalność dezintegracji Związku Radzieckiego²⁸. Na gruzach imperium radzieckiego, 11 byłych republik, łącznie z Ukrainą, utworzyło 8 grudnia 1991 r. Wspólnotę Niepodległych Państw (WNP). Miała to być luźna konfederacja nawiązująca do brytyjskiego *Commonwealthu*, nieograniczająca suwerennego statusu jej członków. W praktyce jednakże Rosja od samego początku dążyła do hegemoni w ramach WNP. Obawy z tym związane spowodowały, że Ukraina nie ratyfikowała statutu WNP z 22 stycznia 1993 r., nie stała się zatem pełnym członkiem Wspólnoty, utrzymując status członka stowarzyszonego²⁹. Od 2014 r. oficjalnie dyskutuje się wycofanie Ukrainy z WNP. 20 maja 2018 r. prezydent Poroszenko ogłosił decyzję w tej sprawie, zapowiadając wycofanie przedstawicieli Ukrainy ze wszystkich statutowych organów WNP³⁰.

Na tym etapie relacje z UE można określić jako „raczkujące”. Na początku 1992 r. uruchomiony został wspólnotowy Program Technicznej Pomocy dla Ukrainy. Po spotkaniu we wrześniu 1992 r. prezydenta Leonida Krawczuka z przewodniczącym Komisji Europejskiej Jacques Delorsem zainicjowano negocjacje nad Porozumieniem o Partnerstwie i Współpracy (PPW). Celem tych inicjatyw było wypracowanie jakiejś formuły współpracy pomiędzy Ukrainą a UE bez narażania na szwank relacji z Rosją. W takim kontekście należy traktować deklaracje, które znalazły się w uchwalonych 2 lipca 1993 r. przez Radę Najwyższą „Głównych Kierunkach Ukraińskiej Polityki Zagranicznej”³¹. Stwierdzono tam, że kierunek europejski w polityce zagranicznej ma dla Ukrainy charakter priorytetowy. Były to deklaracje symboliczne, świadczyły jednak o tym, że nowopowstała Unia Europejska stanowi istotny punkt odniesienia dla nowopowstałej Ukrainy³².

Ukraina podpisała PPW 14 czerwca 1994 r. w Luksemburgu³³ za kadencji Krawczuka, a jej ratyfikacji umowy dokonała w listopadzie tegoż roku nowa Rada Najwyższa. Porozumienie nie tyle określało płaszczyzny

28 L. Blaj, *Ukraine's Independence and Its Geostrategic Impact in Eastern Europe*, „Journal of Contemporary Central and Eastern Europe” 2013, t. 21, nr 2, s. 169.

29 Zob. R. Demjaniuk, *Priorytety państw członkowskich i układy regionalne w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie” 2011, t. 16, nr 89, s. 166.

30 B. Bodalska, *Ukraina wycofuje się ze Wspólnoty Niepodległych Państw*, Gazeta Wyborcza (on-line), <http://wyborcza.pl/7,75399,23430667,ukraina-wycofuje-sie-ze-wspolnoty-niepodleglych-panstw.html> (dostęp: 21.05.2018).

31 Основні напрями зовнішньої політики України від 2 липня 1993 року, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3360-12> (dostęp: 14.02.2017).

32 M. Molchanov, *Ukraine and the European Union: a Perennial Neighbour?*, „Journal of European Integration” 2004, t. 26, nr 4, s. 460.

33 Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, від 14 червня 1994 року, http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_012 (dostęp: 14.02.2017).

przyszłej współpracy, co stwarzało ramy dla ich wypracowania. Na mocy postanowień PPW powołano inicjatyw o charakterze konsultacyjnym, m.in. Komitet Wspólny Ukraińsko-Unijny, uzgodniono również, że dwa razy do roku spotykać się będą ministrowie spraw zagranicznych Ukrainy i państw UE. Porozumienie weszło w życie dopiero po czterech latach – w marcu 1998 r.³⁴ Tak ogromna zwłoka, spowodowana w dużej mierze zapóźnieniem reform gospodarczych, symbolizowała istotę ówczesnych relacji Ukrainy i UE. Prezydent Leonid Kuczma, zwłaszcza w trakcie pierwszej kadencji (1994-1999), promował wizję „polityki wielowektorowej”, w ramach której relacje ze wschodnim partnerem i Zachodem (UE) miały być zrównoważone³⁵. Było to zrozumiałe o tyle, że zapadały wówczas kluczowe decyzje dotyczące statusu floty czarnomorskiej. Podpisane 28 maja 1997 r. porozumienie przewidywało dzierżawę przez Rosję portów wojennych do 2017 r. (z możliwością przedłużenia o kolejne 5 lat) za sumę około 98 mln dol. rocznie³⁶. Kwestia floty czarnomorskiej doskonale ujawnia złożoność uwarunkowań, którym podlegała ówczesna ukraińska polityka zagraniczna. Po pierwsze, wojskowa obecność Rosji na Krymie potwierdzała status Rosji jako żandarma tej części Europy. Po drugie, Ukraina rozpaczliwie potrzebowała środków finansowych. Po trzecie, na tym etapie kluczowe było utrzymanie dobrych relacji z Rosją, tak z powodów ekonomicznych (obstrukcja ze strony wschodniego sąsiada, zwłaszcza w aspekcie eksportu ropy i gazu, oznaczałaby zepchnięcie Ukrainy w przepaść kryzysu ekonomicznego), jak i politycznych (porozumienie o flocie otworzyło drogę do zawarcia traktatu o Przyjaźni, Partnerstwie i Współpracy, w którym potwierdzono granice pomiędzy oboma państwami)³⁷.

Można uznać, że w całym tym okresie relacje Ukrainy i UE cechowała stagnacja. Decydowały o tym zarówno uwarunkowania geopolityczne jak i priorytet jakim było ugruntowanie ledwo uzyskanej państwowości, co zdominowało prezydenturę Leonida Krawczuka (1991-1994). W okresie pierwszej kadencji Leonida Kuczmy (1994-1998) można już mówić o pogłębiających się zaniedbaniach, a nawet kunktatorstwie władz ukraińskich. Uwzględniając ogromne różnice należy wskazać, że w tym czasie były radzieckie republiki nadbałtyckie dokonały niepomierne większego progressu w zakresie zbliżenia, a następnie integracji z UE. Takiej oceny nie zmieniały deklaracje Kuczmy (np. na forum Rady Europy w kwietniu 1996 r.), że celem Ukrainy pozostaje pełne członkostwo w UE³⁸.

34 M. Molchanov, *op. cit.*, s. 457, 459.

35 G. Lami, *Ukraine's Road to Europe. Still a Controversial Issue*, w: *Contemporary Ukraine on the Cultural Map of Europe*, red. L. M. L. Zaleska Onyshkevych, M. G. Rewakowicz, M.E. Sharpe, Amonk 2009, s. 30.

36 Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, від 28 травня 1997 року, http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_076 (dostęp: 14.02.2017).

37 A. Åslund, *Ukraine. How Ukraine Became a market Economy and Democracy*, Peterson Institute for International Economics, Stockholm 2009, s. 101-102.

38 O. Svyetlov, *Ukraine's 'return to Europe': Path dependence as a source of mutual elite misunderstanding*, „Perspectives on European Politics and Society” 2007, t. 8, nr 4, s. 532-533; A. Åslund, *op. cit.*, s. 103-104.

Porozumienie o Partnerstwie i Współpracy oraz pierwszy etap Europejskiej Polityki Sąsiedztwa (1998-2008)

Wejście w życie PPW zbiegło się z ożywieniem dwustronnych relacji przypadających na drugą kadencję prezydenta Kuczmy (1999-2004). Przygotowując grunt dla nowego otwarcia, w czerwcu 1998 r. w dekreście prezydenckim „Strategia integracji Ukrainy z Unią Europejską” zapisano, że „Interes narodowy Ukrainy wymaga uznania aspiracji Ukrainy do zajęcia pozycji liczącego się państwa europejskiego oraz do pełnego członkostwa w UE”³⁹. Przed wyborami 1999 r. Kuczma precyzował, że celem krótkookresowym będzie uzyskanie przez Ukrainę statusu stowarzyszeniowego z UE, zaś długookresowym – wejście do UE. Niedługo po wyborach prezydenckich, w grudniu 1999 r. Rada Europejska obradująca w Helsinkach przyjęła dokument „Wspólna Strategia UE wobec Ukrainy”. Podkreślono w nim szczególne znaczenie współpracy UE z Ukrainą, która winna być rozwijana w oparciu o PPW. Strategię UE wobec Kijowa zamknięto w trzech głównych punktach: 1) wsparcie demokratycznych i ekonomicznych przemian; 2) wspólne działania w obliczu globalnych wyzwań (bezpieczeństwo, ekologia, bezpieczeństwo energetyczne); 3) wzmocnienie relacji unijno-ukraińskich w kontekście europejskich aspiracji Kijowa⁴⁰.

Na mocy dekretu prezydenta z 30 sierpnia 2000 r. powołano do życia Narodową Radę do spraw Dostosowania Ukrainy do Standardów UE. Kwestie te były również głównym tematem rozmów podczas szczytu Ukraina-UE w Kopenhadze 4 lipca 2002 r. i w Jałcie 7 października 2003 r. Po szczycie w Kopenhadze powołano Krajową Radę do spraw Europejskiej i Euro-Atlantyckiej Integracji Ukrainy, która miała swoje prace prowadzić w koordynacji z już istniejącym parlamentarnym Komitetem Integracji Europejskiej. 18 marca 2003 r. wszedł w życie Narodowy Program Zbliżenia Ukraińskiego prawa do Prawodawstwa UE⁴¹.

Opisane ożywienie relacji Ukrainy z UE widoczne podczas drugiej kadencji Kuczmy zasadniczo sprowadzało się do działań o charakterze normatywnym, konsultacyjnym, czy deklaratywnym. Inicjatywy te nie zostały jednak poparte niezbędnymi reformami ekonomicznymi i politycznymi, stąd też przez stronę europejską były traktowane z rosnącym dystansem. Co gorsza, Kuczma uwikłał się w szereg afer, wśród których szczególny rozgłos zyskało morderstwo niezależnego dziennikarza Heorhija Gongadze (w sierpniu 2000 r.). Stworzyło to Kuczmie fatalną prasę w UE, *de facto* czyniąc z niego „trędowatego” na europejskich salonach⁴². Przy tym wszystkim w Unii istniała świadomość konieczności podtrzymywania dialogu z Ukrainą.

Kończąc swoją drugą kadencję Kuczma wskazywał na nielojalność Zachodu. Na szczycie ukraińsko-unijnym w Hadze, 8 lipca 2004 r., wyraził rozczarowanie dotychczasową polityką UE, odrzucając jednocześnie założenia nowego Planu Działania, jako niewiele wnoszące do dotychczasowych relacji⁴³. Kuczma nie zdołał – wbrew

39 УКАЗ Президента України про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу, від 11 червня 1998 року, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/615/98> (14.02.2017).

40 O. Svyetlov, *op. cit.*, s. 534.

41 Szczegółowa chronologia: Chronology of bilateral relations EU-Ukraine, European External Action, 1.01.2016, https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine_en/10833/Chronology%20of%20bilateral%20relations%20EU-Ukraine (dostęp: 4.02.2018).

42 A. Wilson, *Ukraine Crisis. What it Means for the West*, Yale University Press, New Haven 2014, s. 43.

43 Україна не може в ЄС чи не хоче?, від 11 липня 2004 р., http://www.bbc.co.uk/ukrainian/programmes/story/2004/07/eu_ukraine_hague.shtml (dostęp: 16.03.2017); Нам не «шашечки», а їхати, від 9 липня 2004 р., http://gazeta.dt.ua/ARCHIVE/nam_ne_shashechki_a_yihati.html (dostęp: (16.03.2017), zob. też wcześniejsze wystąpienie: A. Kalicka-

wcześniejszym założeniom – wymóc na Unii nie tylko daty możliwego wejścia do UE, ale nawet jasnej deklaracji, czy Unia chce ją widzieć w gronie swoich państw⁴⁴. Należy jednakże jeszcze raz podkreślić, że oprócz deklaracji, dokumentów i uchwał Ukraina pod jego rządami nie podjęła *de facto* żadnych kroków mających na celu rzeczywiste zbliżenie z UE. Taka polityka zyskała miano „integracji przez deklaracje” (*integration by declaration*).

Pomarańczowa rewolucja, wywołana fałszerstwami wyborczymi sztabu premiera Janukowycza w wyborach prezydenckich 2004 r., wyniosła do władzy polityków prozachodnich (prezydenta Wiktora Juszczenko i premier Julię Tymoszenko). Wraz z nimi pojawiły się oczekiwania radykalnych działań na rzecz zbliżenia Ukrainy do UE. Znajdowały one uzasadnienie w deklaracjach, a przede wszystkim ideach pomarańczowej rewolucji – przyspieszenie europeizacji Ukrainy stanowiło jeden z kluczowych jej elementów.

Prezydent Juszczenko – zgodnie z oczekiwaniami – wejście do UE określił mianem strategicznego celu Ukrainy⁴⁵. Możliwości jego realizacji znacząco się poszerzyły wraz ze stworzeniem Europejskiej Polityki Sąsiedztwa (2004 r.). W jej ramach Unia uzgodniła dwustronne porozumienia z państwami sąsiedzkimi pod nazwą „planów działań”. Pierwszy Plan Działań UE podpisała z Ukrainą na okres 2005-2007⁴⁶, który został przedłużony do 2008. Plan Działań obejmował harmonogram przedsięwzięć o charakterze politycznym i ekonomicznym, które Kijów zobowiązywał się przeprowadzić, a UE zadeklarowała swoje wsparcie⁴⁷.

Jednakże możliwości działania prezydenta znacząco pogorszyły się na skutek pogłębiających się sporów politycznych zarówno w obozie „pomarańczowych”, jak i otwartego konfliktu z rosnącą w siłę Partią Regionów (PP) i jej liderem Wiktorem Janukowyczem. Partia ta, otwarcie nieprzychylna Juszczenko, po zwycięskich wyborach 2006 r. doprowadziła do zmian w konstytucji, które osłabiały pozycję prezydenta, wzmocniały zaś parlament i rząd. Słaby wynik wyborczy prezydenckiej partii Nasza Ukraina (13,95%) oznaczał dodatkowe osłabienie pozycji politycznej Juszczenki. W wyniku wyborów na czele ukraińskiego rządu stanął główny rywal Juszczenki – Janukowycz. Początkowo rząd miał charakter „wielkiej koalicji”, jednakże pogłębiający się konflikt na linii prezydent – premier spowodował usunięcie z rządu polityków związanych z Juszczenką, co oznaczało wprowadzenie faktycznej dwuwładzy w państwie. Dlatego też trudno było mówić o wspólnej, a co dopiero klarownej wizji polityki wobec UE. Zainicjowany przez prezydenta na przełomie lipca i sierpnia 2006 r. okrągły stół głównych sił politycznych⁴⁸ potwierdził wprawdzie europejskie aspiracje Ukrainy⁴⁹, jednak zaostrożący

Mikołajczyk, *Ramy prawne i zasady unijnej Europejskiej Polityki Sąsiedztwa wobec partnerów wschodnich*, Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wrocław 2013, s. 117.

44 M. Molchanov, *op. cit.*, s. 453; O. Svyetlov, *op. cit.*, s. 535.

45 Ющенко розкрив стратегічні цілі України, від 7 грудня 2006 року, <http://ua.korrespondent.net/ukraine/280843-yushchenko-rozkriv-strategichni-cili-ukrayini> (dostęp: 16.03.2017).

46 План дій „Україна — Європейський Союз”, Європейська політика сусідства, від 12 лютого 2005 року, http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_693 (dostęp: 16.03.2017).

47 A. Kalicka-Mikołajczyk, *op. cit.*, s. 118; L. Hurska-Kowalczyk, *Aspiracje Ukrainy wobec Unii Europejskiej*, „Środkowo-europejskie Studia Polityczne” 2012, nr 1, s. 247.

48 Ющенко покличе на круглий стіл авторитетів, від 26 липня 2006 року, <http://www.pravda.com.ua/news/2006/07/26/3134994/> (dostęp: 16.03.2018).

49 Круглий стіл за ініціативою Президента України: підписання Універсалу національної єдності, 3 серпня 2006 року, <http://web.archive.org/web/20070314011557/http://www.president.gov.ua/news/data/9719.html> (dostęp: 16.03.2018).

się konflikt na szczytach władzy uniemożliwił wypracowanie koherentnej polityki w tym zakresie⁵⁰. W okresie jego prezydentury nie zapoczątkowano żadnych istotnych strukturalnych reform o charakterze politycznym i gospodarczym⁵¹.

Partnerstwo Wschodnie (2008-2014)

Ostatni okres prezydentury Juszczeki zbiegł się z uruchomieniem Partnerstwa Wschodniego (PW). Jego inicjatorami były Polska i Szwecja, które szczegółowo propozycji ogłosiły na wiosnę 2008 r. Inauguracja PW miała miejsce 7 maja 2009 r. w Pradze podczas prezydencji czeskiej. W założeniach inicjatorów chodziło o wyraźne wyodrębnienie polityki wschodniej z całości kształtu Europejskiej Polityki Sąsiedztwa, która pod wpływem Francji stawała się coraz bardziej zdominowana przez politykę UE wobec południa⁵².

Ocena Partnerstwa Wschodniego (PW), zarówno przez ekspertów, jak i polityków ukraińskich nie była jednoznaczna. Wskazywano, że Ukraina, której aspiracje integracyjne były znacznie wyższe, została „wrzucona do jednego koszyka” z Armenią, Azerbejdżanem, Białorusią, Gruzją i Mołdową. Groziło to stworzeniem trwałej „poczekalni”, w której znalazłyby się państwa niemające perspektyw na realne pogłębienie współpracy z UE, a zwłaszcza na uzyskanie w przyszłości statusu członkowskiego. Należy jednakże podkreślić, że PW zostało stworzone jako inicjatywa bilateralna, w ramach której Unia oddzielnie traktowała każde z państw, również w zakresie ewaluacji postępów we wdrażaniu uzgodnionych wcześniej celów Partnerstwa. Wśród tych ostatnich znalazły się: stowarzyszenie polityczne z UE, utworzenie strefy wolnego handlu z UE, harmonizacja prawa, wzmocnienie systemu bezpieczeństwa energetycznego, liberalizacja, a w dalszej perspektywie zniesienie reżimu wizowego. Cele partnerstwa układały się w określoną „ścieżkę”, którą uczestnicy projektu musieli przejść, aby osiągnąć bardziej zaawansowane stadia współpracy z UE. Co więcej, inaczej niż wcześniej, Unia zaproponowała określony system programów dla uczestników partnerstwa, oferując jednocześnie znaczące środki na ich realizację. W latach 2010-2013 Komisja Europejska przeznaczyła na różne programy w ramach PW ok. 1,9 mld euro. Ukraina, według szacunkowych danych (część programów ma charakter wielostronny), otrzymała w tym czasie największą kwotę – łącznie ok. 52% całości. Większość tych środków została skierowana do inicjatyw w zakresie ochrony środowiska, transportu i energetyki⁵³.

Partnerstwo Wschodnie – pomimo demonstrowanego optymizmu polityków UE – szybko wyczerpało swoją formułę, ale jednocześnie spełniło swoje główne funkcje – przynajmniej w odniesieniu do Ukrainy. Istotnym czynnikiem, który osłabił rangę PW było to, że jego inauguracja i pierwsze, najistotniejsze lata realizacji przypadły na kryzys w strefie euro. Europa zajęta własnymi sprawami nie była skłonna poświęcić dostatecznej energii wzmocnieniu swojej polityki zagranicznej⁵⁴. W takich okolicznościach swoją aktywność zwiększyła

50 G. Lami, *op. cit.*, 32.

51 Ł. Jasinia, T. Kapuśniak, *Ukraina: uwarunkowania wewnętrzne a otoczenie międzynarodowe*, w: *Polityka zagraniczna Polski. Unia Europejska, Stany Zjednoczone, Polska*, red. J. Czuputowicz, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2008, s. 352.

52 M. Mizerska-Wrotkowska, *Geneza i instytucjonalizacja Partnerstwa Wschodniego*, w: *Między sąsiedztwem a integracją. Założenia, funkcjonowanie i perspektywy Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej*, Elipsa, Warszawa 2011, s. 43-44.

53 E. Latoszek, A. Kłos, *Źródła finansowania reform w państwach Partnerstwa Wschodniego*, „Studia Europejskie” 2015, nr 3, s. 80, 89.

54 M. Sus, *Partnerstwo Wschodnie w 2013 roku. Pokryzysowy setback czy szansa na przełom?*, „Analiza Natolińska” 2013, nr 13, s. 5.

Rosja, której działania szły w przeciwnym kierunku – storpedowania działań Unii w ramach PW⁵⁵. Krytyczne oceny PW pojawiły się już podczas polskiej prezydencji i to w sytuacji, gdy Warszawa pozostawała najbardziej zagorzałą orędowniczką tego projektu⁵⁶. Utworzenie w 2014 r. przez Rosję Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej i wejście w jej skład Białorusi i Armenii wyeliminowało *de facto* te kraje z PW (formalnie wciąż pozostają w jego ramach). Z kolei podpisanie i wprowadzenie w życie umowy stowarzyszeniowej pomiędzy Ukrainą a UE przyniosło ich relacje na wyższy poziom, na którym instrumenty PW stały się niewystarczające.

Jednym z głównych czynników osłabiających skuteczność PW było przejście władzy na Ukrainie przez siły przeciwne zbliżeniu z UE. W wyborach prezydenckich 2010 r. zwyciężył, wspierany przez Moskwę, kandydat Partii Regionów, Wiktor Janukowycz. Nowy prezydent podjął szereg decyzji zbliżających Ukrainę do Rosji, m.in. o przedłużeniu do 2042 r. umowy o dzierżawie baz dla floty czarnomorskiej⁵⁷. Rosja ze swej strony zaofiarowała preferencyjne ceny gazu sprzedawanego Ukrainie⁵⁸. Zbiegło się to z powołaniem w 2010 r. Unii Celnej Rosji, Białorusi i Kazachstanu (obecnie Euroazjatycka Unia Celna, EUC). Rosja wywierała presję na Kijów, aby zadeklarował akces do EUC, pragnąc tym samym pogrzebać umowę stowarzyszeniową Ukrainy z UE. Ekipa Janukowicza nie zdecydowała się jednak otwarcie na taki krok⁵⁹. Należy podkreślić, że działania Janukowicza realizowane były przy utrzymaniu proeuropejskiej retoryki oraz ambiwalentnej postawie Brukseli⁶⁰.

Wyraźnie pod presją opinii publicznej – krajowej i międzynarodowej – pod koniec 2010 r. Kijów wznowił negocjacje dotyczące utworzenia strefy wolnego handlu oraz podpisaniu umowy stowarzyszeniowej. Parlament przyjął kilka ustaw zbliżających Ukrainę do UE, m.in. ratyfikował Konwencję Rady Europy o zapobieganiu handlu ludźmi⁶¹, co stanowiło warunek dyskusji o przyszłym zniesieniu wiz. W 2010 r. parlament uchwalił ustawę o kierunkach polityki zagranicznej, w której znalazł się zapis stwierdzający, że celem Ukrainy jest wejście do UE przy jednoczesnym utrzymaniu statusu pozablokowego (tj. pozostanie poza strukturami NATO).⁶²

55 R. Sadowski, *Partnerstwo w czasach kryzysu. Wyzwania dla Integracji Europejskiej państw Europy Wschodniej*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2013, s. 37.

56 S. Konopacki, *Partnerstwo Wschodnie w okresie prezydencji Polski w Unii Europejskiej w 2011*, „Eastern Review” 2012, t. 1, s. 82.

57 Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, від 21 квітня 2010 року, ратифікований Верховною Радою України – 27.04.2010, набув чинності – 14.05.2010, http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_359 (dostęp: 24.04.2017).

58 Rabat o wysokości 100 dolarów za 1000 m³ gdy cena jest niższa 333 dol., oraz 30% gdyby cena przekroczyła 333 dol., Медведев: газовая скидка будет учитываться как плата за флот, 21 апреля 2010, <http://focus.ua/country/114100/> (dostęp: 24.04.2017).

59 A. Jeromin, *Unia-Ukraina – nie przeciągać struny*, „Gazeta Wyborcza” 23.04.2011. Wbrew kalkulacjom ekipy Janukowicza, przewodniczący KE José Manuel Barroso wykluczył możliwość pogodzenia unii celnej i umowy stowarzyszeniowej. Podczas pobytu w Kijowie w kwietniu 2011 postawił sprawę jasno: „Nie można integrować się z rosyjską unią celną, a jednocześnie mieć pogłębioną i wszechstronną strefę wolnego handlu z UE”, A. Kublik, *Rosja czy Unia? Kijów musi wybrać*, „Gazeta Wyborcza” 19.04.2011.

60 P. Kubicek, *Dancing with the devil: explaining the European Union's engagement with Ukraine under Viktor Yanukovich*, „Journal of Contemporary European Studies” 2017, t. 25, nr 2, s. 148.

61 Закон України про ратифікацію Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, від 21 вересня 2010 року, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2530-17> (dostęp: 24.04.2017). Ukraina podpisała tę konwencję 17 listopada 2005 r., lecz ratyfikowała ją dopiero w 2010 r.

62 Закон України про засади внутрішньої і зовнішньої політики, від 1 липня 2010 року, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> + ПОЗАБЛОКОВІСТЬ (стаття 11 п.2) (dostęp: 24.04.2017).

Umowa stowarzyszeniowa okazała się ostatecznie Rubikonem, którego prorosyjska administracja Janukowycza nie zdecydowała się przekroczyć. Jej potencjalne konsekwencje Moskwa uznała za decydujące dla określenia przyszłego statusu Ukrainy, jako państwa wyemancypowanego z geopolitycznych wpływów Rosji i zacieśniającego relacje z UE.

Umowa stowarzyszeniowa (2014)

Kryzys gruziński (2008 r.), a zwłaszcza otwarta agresja Rosji w stosunku do Ukrainy ukazały, że PW nie tylko wyczerpało swój potencjał, ale stało się płaszczyzną dywersyjnych działań Moskwy⁶³. Umowa stowarzyszeniowa miała być zwieńczeniem PW, realnie jednak – zwłaszcza, że jej podpisanie było konsekwencją przełomu politycznego na Ukrainie – stanowi nowy etap w relacjach Ukrainy z UE, zrywający z logiką „rozwodnionej współpracy”. W ramach PW państwa, które podpisały umowy stowarzyszeniowe (oprócz Ukrainy, Gruzja i Mołdawia), uzyskały zupełnie inny status w relacjach z UE, pozwalający określić je mianem państw „aspiranckich”. Niezależnie od faktu, że Bruksela jednoznacznie podkreślała, że umowa stowarzyszeniowa nie jest etapem na drodze do członkostwa w UE, to jest ona traktowana przez proeuropejskie siły na Ukrainie właśnie jako wstęp do przyszłej akcesji.

Należy podkreślić, że umowa stowarzyszeniowa jest aktem zupełnie innego typu, niż porozumienia o tej samej nazwie (zwane również traktatami stowarzyszeniowymi) zawierane wcześniej z państwami europejskiego południa oraz państwami centralnej i wschodniej Europy (przyjętych następnie do UE w 2004 r. i 2007 r.). Można stwierdzić, że oferuje ona państwom Europy Wschodniej integrację bez członkostwa. Zawierają się w tej formule zarówno elementy pozytywne (realna integracja), jak i negatywne – przede wszystkim brak szerokich, trwałych i długookresowych zobowiązań UE o charakterze finansowym⁶⁴.

Kluczowym elementem umowy stowarzyszeniowej jest porozumienie w sprawie pogłębionej i wszechstronnej strefy wolnego handlu (DCFTA). Dlatego też jej finalizacja stała się możliwa dopiero po przyjęciu Ukrainy do Światowej Organizacji Handlu (WTO), co nastąpiło w maju 2008 r. Warto w tym kontekście podkreślić, że przedłużające się negocjacje o wejście Ukrainy do WTO rozbiły się głównie o spory pomiędzy Kijowem a UE i dotyczyły kwestii, których rozwiązanie było kluczowe dla podpisania DCFTA⁶⁵.

Umowa stowarzyszeniowa pomiędzy Ukrainą a UE została parafowana 30 marca 2012 r. w Brukseli⁶⁶. Proces ratyfikacji przez Parlament Europejski i wszystkie państwa członkowskie UE, został znacząco opóźniony z uwagi na uwięzienie przez władze Ukrainy byłej premier Julii Tymoszenko oraz kilku wysokich przedstawicieli jej rządu (w tym Jurija Łucenkę byłego szefa MSW i Georgija Filipczuka, byłego ministra ochrony środowiska). W UE działania te oceniono jako prowokacyjne, a nawet jako formę dywersji wobec umowy stowarzy-

63 R. Menon, E. Rumer, *Conflict in Ukraine. The Unwinding of the Post-Cold War Order*, The MIT Press, Massachusetts 2015, s. 114; A. Kublik, *Moskwa odciąga Ukrainę od Unii Europejskiej*, „Gazeta Wyborcza” 20.10.2011.

64 O. Spiliopoulos, *The EU-Ukraine Association Agreement As A Framework Of Integration Between The Two Parties*, „Procedia Economics and Finance” 2014, t. 9, s. 258.

65 G. Gromadzki, *Umowa stowarzyszeniowa – klucz do relacji Ukraina-UE*, „Analiza Fundacji Batorego” 2001, listopad, s. 1-2; B. Płonka, *Umowa UE – Ukraina o utworzeniu pogłębionej i kompleksowej strefy wolnego handlu (DCFTA) jako przykład nowej generacji porozumień preferencyjnych*, „Zeszyt Naukowy. Wyższa Szkoła Zarządzania i Bankowości w Krakowie” 2015, nr 38, s. 44-47.

66 Україна та Євросоюз парафували угоду про асоціацію, від 30 березня 2012 року, <http://www.pravda.com.ua/news/2012/03/30/6961798/> (dostęp: 24.04.2017).

szeniowej. Aby umożliwić wyjście z impasu, misji dobrej woli z ramienia Parlamentu Europejskiego podjęli się Aleksander Kwaśniewski, były prezydent Polski oraz Pat Cox, były przewodniczący PE⁶⁷. Na początku marca 2013 r. prezydent Janukowycz ułaskawił sześciu skazanym, w tym Łucenkę i Filpczuka, co zostało odebrane jako częściowe spełnienie żądań UE i zapowiedź wypuszczenia z więzienia Tymoszenko⁶⁸. Wydawało się zatem, że istnieją realne szanse podpisania umowy stowarzyszeniowej na szczycie Partnerstwa Wschodniego w listopadzie 2013 r. w Wilnie⁶⁹. Jednakże 21 listopada 2013 r. rząd Ukrainy zdecydował się wstrzymać proces finalizacji umowy. Taka decyzja została podjęta rzekomo po to, „aby zapewnić bezpieczeństwo kraju, a także opracować kompleks działań, które są konieczne dla poprawy stosunków handlowych z Rosją i innymi krajami Wspólnoty Niepodległych Państw”⁷⁰.

Decyzja Janukowicza o zerwaniu negocjacji stowarzyszeniowych pociągnęła za sobą masowe protesty, zwłaszcza w Kijowie (Majdan). Z rozkazu prezydenta siły specjalne usiłowały stłumić demonstracje (a następnie bunt) krwawo pacyfikując manifestacje, które przerodziły się w uliczne waliki (18-20 luty 2014 r.). Stało się to powodem otwartego konfliktu wewnętrznego, w wyniku którego Janukowycz zbiegł do Rosji. W lutym 2014 r. doszło do inspirowanych przez Moskwę protestów ludności rosyjskiej na Krymie, występującej przeciwko nowym władzom w Kijowie. Zapoczątkowały one „cichą” rosyjską interwencję, a następnie aneksję Krymu przez Rosję. W kwietniu w podobny sposób Rosja usiłowała rozciągnąć swą władzę na wschodnie obszary Ukrainy – zwłaszcza w obwodach donieckim i ługańskim. Doprowadziło to do konfliktu zbrojnego pomiędzy popieranymi i zbrojonymi przez Moskwę separatystami (wspartymi przez żołnierzy rosyjskich) a armią ukraińską.

Związek tych wydarzeń z umową stowarzyszeniową był bezpośredni. Zmiana po wyborach 2014 r. ekipy rządzącej dokonała się pod hasłami realnego zbliżenia z UE, którego umowa stała się symbolem. W wyborach prezydenckich i parlamentarnych zwyciężyły siły proeuropejskie. 23 grudnia 2014 r. nowo wybrany parlament w Kijowie zmienił ustawę o polityce wewnętrznej i zagranicznej i ustawę o podstawach bezpieczeństwa, zezwalając Ukrainie na przynależność do międzynarodowych bloków militarnych (NATO)⁷¹. Kluczowym elementem realizacji tej nowej agendy było podpisanie umowy stowarzyszeniowej. 21 marca 2014 r. premier Arsenij Jacejniuk podpisał w Brukseli część polityczną umowy. 27 czerwca 2014 r. prezydent Poroszenko podpisał drugą, handlową część umowy, której wejście w życie – pod naciskiem Rosji – zostało opóźnione do 2016 r. Ostatecznie porozumienie nabrało obowiązującej mocy 1 września 2017 r. Integracja z UE stała się dla nowej administracji prezydenta Petro Poroszenki priorytetem polityki zagranicznej.

67 C. Nitoiu, M. Sus, *The European Parliament's Diplomacy – a Tool for Projecting EU Power in Times of Crisis? The Case of the Cox-Kwasniewski Mission*, „Journal of Common Market Studies” 2017, t. 55, nr 1, s. 76.

68 W. Radziwinowicz, *Prezydent Janukowycz ułaskawił ministrów Tymoszenko*, „Gazeta Wyborcza” 8.04.2013.

69 T. Bielecki, *UE parafuje umowę z Ukrainą*, „Gazeta Wyborcza” 15.03.2012; T. Bielecki, *Ukraina zrobiła mały krok do Unii*, „Gazeta Wyborcza” 1.04.2012.

70 Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 року - Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони, <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/246864844> (dostęp: 12.12.2017).

71 Закон України пронесення змін до деяких законів України щодо відмови від здійснення політики позаблоковості від 23 грудня 2014 року, Відомості Верховної Ради 2015 №4, ст. 13, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/35-19> (dostęp: 12.02.2018).

Rola, jaką spełni umowa stowarzyszeniowa, będzie w największej mierze uzależniona od zakresu w jakim przewidziane w niej reformy zostaną wprowadzone na Ukrainie. Jej potencjał jest ogromny – skutkiem może być odwrócenie się Ukrainy od Rosji i zbliżenie do UE, tym razem nie tylko w wymiarze deklaracyjnym, ale przede wszystkim ekonomicznym i politycznym⁷². Doświadczenia państw Europy Środkowo-Wschodniej pokazują, że w ich przypadku umowy stowarzyszeniowe odegrały właśnie taką rolę.

PARTIE POLITYCZNE

System partyjny Ukrainy ewoluował pod wpływem szeregu niewystępujących w demokracjach zachodnich uwarunkowań, co nadało mu – oraz działającym w jego ramach partiom – daleko idącej unikatowości. Składają się na nią: 1) dominacja ośrodka prezydenckiego, wobec którego partia rządząca pełniła rolę „przybudówki”; 2) daleko idąca personalizacja polityki, objawiająca się dominacją liderów w ramach i wobec struktur partyjnych; 3) istotna rola nieformalnych podmiotów, w tym przede wszystkim grup oligarchicznych; 4) brak skonsolidowanego systemu demokratycznej rywalizacji międzypartyjnej; 5) uwarunkowania mieszanego systemu wyborczego⁷³.

Wszystkie te czynniki warunkowały ogromną dynamikę zmian w ramach systemu partyjnego Ukrainy. Analitycy wyodrębniają aż sześć faz jego rozwoju, różniących się zarówno cechami samego systemu, jak i liczbą oraz charakterem partii relewantnych. Obecny układ partyjny ukształtował się w wyniku rewolucyjnych wydarzeń Euromajdanu (Rewolucja Godności, 2013-2014), obracając w grzyby wcześniejszy system ukształtowany w okresie prezydentury Wiktora Janukowycza⁷⁴. W wyniku wyborów przeprowadzonych 26 października 2014 r. do parlamentu dostało się 11 ugrupowań, spośród których status ugrupowań relewantnych można przypisać siedmiu partiom (tabela 4).

Tabela 4. Wyniki wyborów do Rady Najwyższej Ukrainy 26 października 2014 r.

Partia	Procent głosów	Liczba mandatów	Pozycja ideologiczna	Stosunek wobec integracji
Blok Petra Poroszenki	31,28	132	Centrum	euroentuzjaści
Front Ludowy	19,43	82	Centrum	euroentuzjaści
Samopomoc	7,82	33	Prawica	eurorealiści
Blok Opozycyjny	6,87	29	Lewica	eurosceptycy
Partia Radykalna Ołeha Laszko	5,21	22	Lewica	eurorealiści
Ogólnoukraińskie Zjednoczenie „Batkivszczyzna”	4,50	19	Centrum	euroentuzjaści
Ogólnoukraińskie Zjednoczenie „Swoboda”	4,71	6	Prawica	eurorealiści

72 S. Yekelchik, *The Conflict in Ukraine. What Everyone needs to Know*, Oxford University Press, Oxford 2015, s. 164.

73 I. Pankiewicz, *Zmiany w prawie wyborczym Ukrainy: plusy i minusy dla integracji europejskiej*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2012, t. 6, nr 2, s. 202; P. Pietnoczka, *Partie polityczne w niepodległej Ukrainie 1991-2007*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2014, s. 60-62; G. Nodia, D. Cenusă, M. Minakov, *Democracy and its Deficits: The path towards becoming European-style democracies in Georgia, Moldova and Ukraine*, „CEPS Working Document” 2012, December, s. 16.

74 *Party System of Ukraine in 2010-2015: Stages and Special Aspects of Evolution*, „National Security and Defence” 2015, nr 6-7, s. 3 i n.

Pozostałe partie	0,92	4	-
Razem	93,7	422	-

Źródło: *Party System of Ukraine in 2010-2015: Stages and Special Aspects of Evolution*, „National Security and Defence” 2015, nr 6-7, s. 13.

Dla ukraińskich partii politycznych kwestia stosunku wobec integracji europejskiej nakładała się (i nakłada) na bardziej ogólne geopolityczne, a nawet cywilizacyjne dylematy. Pierwszy aspekt wiązał się przede wszystkim z określeniem relacji z Rosją, która uznaje Ukrainę za swoją strefę wpływów. Druga kwestia wiązała się z przekonaniem – pogłębianym wraz z odchodzeniem Rosji od demokracji – że wejście do UE będzie gwarantem stabilności wyboru demokratycznej drogi przez Ukrainę⁷⁵.

Zastosowany poniżej podział partii w układzie lewica – centrum – prawica ma charakter dość umowny. Należy mocno podkreślić, że zarówno poprzedni jak i obecny układ partii nie jest odzwierciedleniem istniejących podziałów socjopolitycznych. Odpowiedzialne za taki stan rzeczy trendy deideologizacji, które obserwujemy we wszystkich współczesnych demokracjach, na Ukrainie zostały dodatkowo pogłębione nieskonsolidowaną naturą systemu partyjnego. Pozycjonowanie partii na osi lewica – prawica zostało dokonane według kryteriów światopoglądowych (oś konserwatyzm – progresywizm) i ekonomicznych (oś etatyzm – wolny rynek), co jest zgodne z głównym modelem typologicznym. U podstaw zastosowanej klasyfikacji leżały badania programów wyborczych partii ukraińskich (wg metody *Comparative Manifesto Project*) dokonanych przez zespół Centrum Razumkova⁷⁶. Należy jednakże podkreślić, że bardzo istotną – czasami wręcz decydującą – determinantą ideologicznego profilu partii okazało się ulokowanie danej partii w układzie rząd – opozycja. Przed wyborami 2014 r. oznaczało to „pozycjonowanie się” partii w odniesieniu do fundamentalnych elementów polityki wewnętrznej (demokratyzacja, reformy), zagranicznej (relacje z UE, NATO, Rosją) i ekonomicznej (gospodarka sterowana, reformy wolnorynkowe). To spowodowało, że partie reform ulokowały się w centrum sceny politycznej, partie prorosyjskie na lewicy, zaś pozostałe (zwykle nacjonalistyczne lub populistyczne) – na prawicy.

Tabela 5. Podział na partie proeuropejskie i antyeuropejskie oraz ogólne, łączne poparcie w wyborach 2007, 2012 i 2014 r.

Partie proeuropejskie	Partie prorosyjskie
Po wyborach 2007	
Ukraiński Blok Ludowy	Partia Regionów
Blok Juli Tymoszenko	Postępowa Partia Socjalistyczna
Blok „Nasza Ukraina – Samoobrona Ludowa”	Komunistyczna Partia Ukrainy
Wszuchukraińska Unia „Wolność”	
Łączne poparcie w wyborach 30%	Łączne poparcie w wyborach 25%

75 Заява Президентів України Л. Кравчука та В. Ющенка про політичну ситуацію в Україні, 13 листопада 2014 року, <http://www.unn.com.ua/uk/news/1406281-zayava-prezidentiv-ukrayini-l-kravchuka-ta-v-yuschenka-pro-politichnu-situatsiyu-v-ukrayini> (24.04.2017).

76 Zob.: *Party System of Ukraine in 2010-2015...*, s. 14-16.

Po wyborach 2012	
Ukraiński Blok Ludowy	Partia Regionów
Blok Juli Tymoszenko	Komunistyczna Partia Ukrainy
„Nasza Ukraina”	
Wszechukraińska Unia „Wolność”	
Łączne poparcie w wyborach 30%	Łączne poparcie w wyborach 24%
Po wyborach 2014	
Front Ludowy	Blok Opozycyjny
Blok Petro Poreszenki	Komunistyczna Partia Ukrainy
Partia Radykalna Oleha Laszko	
Wszechukraińska Koalicja „Batkiwszczyzna”	
„Swoboda”	
Samopomoc	
Prawy Sektor	
Łączne poparcie w wyborach 40%	Łączne poparcie w wyborach 8%

Źródło: Dynamics of Ratings of Political parties, December 2015, 1.12.2015, <http://kiis.com.ua/?lang=en-g&cat=reports&id=571&page=1> (dostęp: 12.01.2018).

Lewica

Na – dość umownie rozumianą – lewicę na Ukrainie składała się Komunistyczna Partia Ukrainy, która przepadła w wyborach 2014 r., socjaliści oraz Partia Regionów. Zwłaszcza lewicowość tej ostatniej bywa kwestionowana, z uwagi na jej powiązania ze wschodnio-ukraińskimi oligarchami. W istocie była to prorosyjska partia populistyczna żonglująca lewicowymi hasłami.

Przez ponad dwie dekady ukraińskiej niepodległości dominującą partią na lewicy pozostawała **Komunistyczna Partia Ukrainy** (*Комуністична Партія України*, KPU). Powstała ona w 1993 r. jako spadkobierczyni partii komunistycznej z okresu Ukraińskiej Republiki Radzieckiej. Jej jedynym liderem w całym okresie istnienia był Patro Symonenko. Prorosyjskie resentymy pozostały istotnym elementem tożsamości partii. To też decydowało o jej ambiwalencji w odniesieniu do integracji ze strukturami zachodnimi, w tym z UE. Największe sukcesy partia odnotowała w latach 90. XX w. (wybory 1994, 1998), w początkach kolejnego stulecia ustępując Partii Regionów, która przejęła większość elektoratu komunistów. Swoją prorosyjskość komuniści maskowali hasłami pozablockowości, jak to wyraził Symonenko: „Nie przystąpimy do żadnej unii, która ograniczy naszą suwerenność bądź narazi nas na konflikt militarny” – niedwuznacznie wskazując, że ma na myśli zarówno odbudowę postradzieckiego imperium pod hegemonią Moskwy, jak i Unię Europejską⁷⁷.

77 A. Wilson, *The Communist Party of Ukraine: From Soviet Man to East Slavonic Brotherhood*, w: *The Left Transformed in Post-Communist Societies. The cases of East-Central Europe, Russia, and Ukraine*, red. J. Leftwich Curry, J. Barth Urban, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham 2003, s. 216.

Jednak już w programie wyborczym z 2012 r. otwarcie połączono postulat pozablokowego statusu Ukrainy z poparciem członkostwa w Euroazjatyckiej Unii Celnej⁷⁸. Oznaczało to – słabo maskowane – poparcie dla opcji rosyjskiej.

Geopolityczne powody negacji integracji europejskiej KPU podbudowywała twierdzeniami o odrębnej ścieżce rozwoju państw postsowieckich. Z tego względu komuniści ukraińscy wskazywali, że w Europie Zachodniej – inaczej niż na Ukrainie – nie ma już „prawdziwego proletariatu”, jest tylko „post-proletariat”. Stąd wyprowadzono twierdzenia o fałszywej lewicowości europejskich partii komunistycznych, a tym bardziej partii socjaldemokratycznych⁷⁹. Prorosyjską orientację oraz komunistyczny internacjonalizm KPU programowo konceptualizowała w postulacie „idei wschodniosłowiańskiej” – stworzenia wspólnoty postsowieckich narodów słowiańskich⁸⁰.

Z trudem maskowany rusofilizm po przejściu przez Rosję Krymu i wsparciu separatystów donieckich stał się podstawą do oskarżeń KPU o działalność sprzeczną z ukraińską racją stanu. 24 lipca 2015 r. Ołeksandr Turczynow, sekretarz Narodowej Rady Bezpieczeństwa i Obrony ogłosił, że minister sprawiedliwości Ukrainy podpisał decyzję, zgodnie z którą KPU traci możliwość bycia podmiotem życia wyborczego oraz politycznego⁸¹. 25 stycznia 2016 r. Najwyższy Sąd Administracyjny ostatecznie potwierdził delegalizację Komunistycznej Partii Ukrainy⁸².

Partia Regionów (*Партія регіонів*, PR) powstała w 1997 r. a jej matczynikiem były wielkoprzemysłowe okręgi Donbasu. Od samego powstania PR przypisywano orientację prorosyjską⁸³. Oficjalnie jednak partia unikała zbyt jednoznacznych deklaracji. Należy to przypisać określonej taktyce, co daje się zauważyć śledząc ewolucję zapisów programowych partii. W wyborach 2004 r. program PR poświęcał polityce zagranicznej jedynie trzy zdania obiecując „postęp w integracji euro-atlantycznej”. W kolejnych, tym razem zwycięskich dla PR wyborach 2006 r. (32,14%), partia również unikała anty-europejskiej retoryki, ale tym razem wyraźnie zaakcentowano konieczność pogłębienia relacji z Unią Celną Rosji, Białorusi i Kazachstanu. Jej działacze wskazywali, że gospodarka Ukrainy jest znacznie lepiej przygotowana do integracji z Unią Celną niż z rynkiem UE⁸⁴. Z kolei w przedterminowych wyborach, które przeprowadzono rok później (2007), w programie PR znalazły się sformułowania o konieczności utrzymania pozablokowego statusu Ukrainy, a jednocześnie wyartykułowano dążenia

78 *Election Programmes of Main Political Parties, their Slogans, Priorities, Approaches to Problem Solving*, „National Security and Defence” 2012, nr 7-8, s. 113.

79 A. Wilson, *op. cit.*, s. 222.

80 *Ibidem*, s. 225.

81 Ministerstwa Sprawiedliwości Ukrainy (urk. Міністерства Юстиції України) КПУ втрачає право діяти як політична партія, 24 липня 2018, <https://minjust.gov.ua/news/ministry/kpu-vtrachae-pravo-diyati-yak-politichna-partiya-21843> (dostęp: 7.03.2018).

82 Ministerstwa Sprawiedliwości Ukrainy (urk. Міністерства Юстиції України) Вищий адміністративний суд підтвердив законність заборони КПУ - Мінюст, 15 січня 2016, <https://minjust.gov.ua/news/ministry/vischiy-administrativniy-sud-pidtvirdiv-zakonnist-zaboroni-kpu---minyust-22407> (dostęp: 7.03.2018).

83 Zob. T. Kuzio, *Rise and Fall of the Party of Regions Political Machine*, „Problems of Post-Communism” 2015, t. 62, nr 3, s. 176-177.

84 N. Copsey, *Europe and the Ukrainian Parliamentary Elections of 2006*, „Election Briefing” 2006, nr 24, s. 10; V. Nikulin, N. Selyutina, *Geopolitical orientations of Ukrainian political elites and the electoral campaign of 2006*, „Perspectives on European Politics and Society” 2007, t. 8, nr 4, s. 551.

do członkostwa zarówno w UE, jak i Unii Celnej⁸⁵. Identyczne treści znalazły się w programie partii z 2012 r.⁸⁶ W mniej oficjalnych deklaracjach, wpływowi politycy PR (ministrowie spraw zagranicznych w rządzie Jankukowycza: Konstanin Gryszczenka i Leonid Kozhar) wskazywali, że w partii istnieje pełna świadomość, że wielowektorowość wykluczała zbyt bliskie relacje zarówno z UE, jak i Unią Celną⁸⁷. W kampanii w wyborach prezydenckich 2010 r. kandydat PR Wiktor Janukowycz unikał konfrontacji na polu polityki zagranicznej. Deklarował, że pozostanie poza wszelkimi blokami, realizując politykę współpracy zarówno z UE, jak i z Rosją⁸⁸.

Przed wyborami 2014 r. – po dezintegracji PR i komunistów – prorosyjskie środowiska powołały inicjatywę **Blok Opozycyjny** (*Оппозиционный Блок*, BO). Na czele zarejestrowanej 23 kwietnia 2010 r. partii stanął Jurij Bojko, były minister paliw i energetyki. BO uznaje się za spadkobiercę PR. W programie wyborczym z 2014 r. partia sprzeciwiała się integracji Ukrainy z UE, opowiadając się za utrzymaniem jej pozablokowego statusu, tak w odniesieniu do organizacji polityczno-ekonomicznych (UE), jak i militarnych (NATO)⁸⁹. W późniejszym czasie nieco zmiękczyła swoje stanowisko. Jeden z liderów BO Jurij Pawlenko, charakteryzując program swojej partii, stwierdził, że akceptuje ona europejski kurs Ukrainy, jednakże w relacjach z UE „inaczej niż proeuropejskie partie” cechuje się pragmatyzmem i realizmem. Blok Opozycyjny opowiedział się zatem za rozwojem współpracy „nie tylko z UE”, ale również z państwami Wspólnoty Niepodległych Państw, Bliskiego Wschodu oraz Południowo-Wschodniej Azji⁹⁰.

Centrum

Wszuchukraińska Koalicja „Batkiwszczyna” (*Батьківщина*) została założona w lipcu 1999 r. przez Julię Tymoszenko, która pozostaje liderką ugrupowania. Batkiwszczyna po raz pierwszy weszła do Rady Najwyższej Ukrainy w wyniku wyborów 2002 r., w ramach **Bloku Julii Tymoszenko** (*Блок Юлії Тимошенко*, BJuT). Koalicja ta, założona w 2001 r., stanowiła rdzeń sił reformatorskich w okresie pomarańczowej rewolucji, czynnie wspierając kandydaturę Wiktora Juszczenki w wyborach prezydenckich 2004 r. BJuT dwukrotnie wchodził w skład koalicji parlamentarnej, a Julia Tymoszenko dwukrotnie stawała na czele rządu.

Kampanie i programy BJuT – zarówno w wyborach parlamentarnych (2002, 2006 i 2007 r.)⁹¹ jak i prezydenckich (2004 i 2010 r.) – miały wyraźny proeuropejski rys. Jednakże kwestia integracji europejskiej nie stanowiła ich dominującego elementu. Przed wyborami prezydenckimi 2010 r. Tymoszenko zapowiedziała, że głównym celem jej prezydentury będzie wejście Ukrainy do Unii⁹². Przekaz ten jednak został rozmyty za sprawą

85 T. Kuzio, *Ukraine. Democratization, Corruption, and the New Russian Imperialism*, Praeger, Santa Barbara 2015, s. 433.

86 *Election Programmes of Main Political Parties...*, s. 113.

87 T. Kuzio, *Ukraine. Democratization, Corruption...*, s. 434.

88 M. Zawadzki, *100 tys. ludzi za Tymoszenko*, „Gazeta Wyborcza” 26.10.2009.

89 *Main Thesis of the Ukrainian Political Parties' Election*, „National Security and Defence” 2015, nr 6-7, s. 55.

90 *Political Parties in Ukraine: Current State, Development and Environment: Opinions of Political Party Leaders*, „National Security and Defence” 2015, nr 6-7, s. 72.

91 N. Copsey, *Europe and the Ukrainian Parliamentary Elections of 2006...*, s. 10; N. Copsey, *The Ukrainian Parliamentary Elections of September 2007*, „Election Briefing”, 2007, nr 38, s. 9.

92 M. Zawadzki, *100 tys. ludzi...*

populistycznych treści dominujących w programie BJuT. Mimo oczekiwań, że integracja europejska stanie się centralnym elementem kampanii Tymoszenko w 2010 r., stała się ona kwestią poboczną⁹³.

Tymoszenko deklarowała jednak, że jej ugrupowanie jest za integracją europejską „kompletną i na pełną skalę”. Po zwycięstwie Janukowycza w wyborach 2010 r. zarzucała jego obozowi, że jedynie udaje, iż podtrzymuje kierunek europejski ukraińskiej polityki, w rzeczywistości prowadząc pokrętną politykę wielowektorowości⁹⁴.

Po aresztowaniu Tymoszenko w 2011 r. na czele partii stanął lider Frontu Zmian Arsenii Jaceniuk, późniejszy premier Ukrainy. W przeddzień wyborów do Rady Najwyższej 2012 r. Batkiwszczyna i szereg innych opozycyjnych ugrupowań przedstawiły jedną listę wyborczą – Zjednoczonej Opozycji „Batkiwszczyna”. Było to m.in. wymuszone nową ordynacją wyborczą. Pod sztandarami partii zjednoczyły się m.in. Front Zmian (*Фронт змін*), Ludowa Samoobrona (*Народна самооборона*), Reformy i Porządek (*Реформи і порядок*), Ludowy Ruch Ukrainy (*Народний рух України*). W wyniku wyborów ugrupowanie uzyskało status największej partii opozycyjnej (99 mandatów). Jednakże wewnętrzne podziały i konflikty doprowadziły do osłabienia partii – w wyborach 2014 r. Batkiwszczyna uzyskała dopiero szósty wynik wyborczy, z liczbą 19 mandatów została zdegradowana do politycznej drugiej ligi.

W programie wyborczym 2014 r. partia deklarowała m. in. priorytetowość integracji euroatlantyckiej. Domagała się przeprowadzenia referendum w kwestii przystąpienia do NATO oraz przyspieszenie procesu integracji z Unią Europejską („Ukraina musi stać się trwałą częścią zjednoczonej Europy”)⁹⁵.

Ukraińskie Demokratyczne Porozumienie na rzecz Reform (*Український демократичний альянс за реформи*, UDAR) powołane zostało do życia w kwietniu 2010 r. na kanwie inicjatywy Nowy Kraj. Jej założycielem i liderem został Witalij Kliczko. Od momentu powstania partia cechowała się jednoznacznie proeuropejskim profilem. Co więcej, jako główny powód jej powstania liderzy wskazywali brak reform koniecznych do przeobrażenia Ukrainy w nowoczesne państwo, zdolne włączyć się w procesy integracji europejskiej. Kliczko zarzucał administracji Janukowycza, że wbrew oficjalnym deklaracjom, jej strategicznym celem jest zacieśnienie współpracy z Rosją, co jest nie do pogodzenia z innymi celami polityki zagranicznej, w tym przede wszystkim integracją z UE⁹⁶.

W przededniu szczytu Partnerstwa Wschodniego w Wilnie (listopad 2013 r.), na którym oczekiwano podpisania traktatu stowarzyszeniowego, Kliczko dokonał wykładni programu swojej partii w odniesieniu do integracji z UE. Jego diagnoza była jednoznaczna – europeizacja jest niezbędna dla modernizacji kraju: „Tylko w ten sposób Ukraina może przekształcić się w silne, demokratyczne państwo z wolnorynkową gospodarką. Wybór innej drogi rozwoju oznacza dla Ukrainy podtrzymywanie bankrutującego systemu politycznego, pogłębienie zacofania, a nawet utratę realnej suwerenności”⁹⁷. W wyborach 2014 r. UDAR wszedł do koalicji Blok Petra Poroszenki, zaś jego kandydaci obsadzili 30% miejsc na wspólnych listach.

93 T. Kuzio, *op. cit.*, s. 436.

94 Y. Tymoshenko, [wypowiedź w debacie], *Opposition in Ukraine: the State, Conditions of Activity, prospects of Establishment of Constructive Relations with the Authorities*, „National Security and Defence” 2011, nr 7-8, s. 55.

95 Програма партії «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – «Україна переможе!», http://batkivshchyna.com.ua/storage/article/userfiles/files/programa_2014_1.pdf (dostęp: 24.04.2016).

96 V. Klychko, [wypowiedź w debacie], *Opposition in Ukraine...*, s. 53.

97 V. Klychko, *Only by integrating in the EU, Can Ukraine Develop as a Modern, Strong and Democratic Country with a Competitive Market Economy*, „National Security and Defence” 2013, nr 4-5, s. 60.

Blok Petra Poroszenki (*Блок Петра Порошенка*, BPP) stanowi kontynuację partii powstałej w lutym 2001 r. pod nazwą **Partia Solidarność** (PS). Po dołączeniu do niej kilku deputowanych na jej czele stanął Petro Poroszenko, wcześniej działacz Zjednoczonej Socjaldemokratycznej Partii Ukrainy, ugrupowania powiązanego z byłym prezydentem Leonidem Kuczmą. Przed wyborami 2002 r. PS weszła w skład koalicji Blok „Nasza Ukraina”. Z list bloku PS uzyskiwała kilkanaście mandatów. W 2005 r. większość działaczy (w tym wszyscy deputowani) przeszli do Ludowego Związku „Nasza Ukraina”. PS formalnie istniała dalej, nie wykazując jednakże żadnej działalności. W czerwcu 2013 r. na czele PS stanął Jurij Steć, dotychczasowy deputowany Batkiwyszczyny. Inicjatywa reaktywowania PS związana była ze zbliżającymi się wyborami prezydenckimi 2014 r., w których partia stała się zapleczem wyborczym Petro Poroszenki. W maju 2014 r. przewodniczącym bloku został Jurij Łucenko. Po wyborach 2014 BPP stanowi filar proeuropejskich rządów Ukrainy.

Okoliczności, w których powstał BPP, zasadniczo zdeterminowały jego program – akcentuje się w nim potrzebę obrony kraju przed rosyjską agresją oraz ukształtowania nowego systemu bezpieczeństwa, opartego na dążeniu Ukrainy do członkostwa w NATO. Kwestie europejskie stanowią drugi fundamentalny element programu i tożsamości partii. W krótkookresowej perspektywie BPP deklaruje pełne wsparcie dla wprowadzenia w życie umowy stowarzyszeniowej z UE. W dłuższej perspektywie – zgodnie z programem partii – celem Ukrainy winno być pełne członkostwo w UE. Proeuropejskie oblicze Bloku ujawnia się również w deklaracjach wsparcia reform politycznych (demokratyzacja) i ekonomicznych (opcja prorynkowa), które partia postrzega jako niezbędny element zbliżenia do standardów europejskich i członkostwa w UE⁹⁸.

Front Ludowy (*Народний Фронт*, FL) założony został 31 marca 2014 r. przez byłych członków Batkiwyszczyny. Przypisuje się mu profil liberalno-demokratyczny, zaś sama partia określa się – co znamienne – mianem „europejskiej centro-prawicy”⁹⁹. Najbardziej prominentnymi politykami partii, a zarazem jej liderami są – były premier Arsenij Jaceniuk oraz były przewodniczący parlamentu Oleksandr Turczynow. Ideowe i programowe cele zbliżają FL do Bloku Petra Poroszenki. Oba ugrupowania podjęły rozmowy o trwałym sojuszu, a nawet zjednoczeniu, które jednak nie zakończyły się porozumieniem. W programie wyborczym 2014 r. FL szczególnie mocno podkreślał konieczność szybkiego wprowadzenia ustawodawstwa, które przyspieszyłoby integrację Ukrainy ze strukturami euro-atlantyckimi¹⁰⁰. Priorytetowym celem Ukrainy – zdaniem FL – musi być obrona terytorialnej integralności Ukrainy przed agresją ze strony Rosji. Sprawa europejska staje się pochodną tego stanowiska, gdyż FL postrzega zbliżenie z UE jako fundament reform i czynnik wzmacniający państwo. Za kluczowy element tych działań partia uznaje wprowadzenie reform związanych z implementacją umowy stowarzyszeniowej. FL proponuje zatem przyjęcie „narodowego programu implementacji umowy stowarzyszeniowej” oraz jak najszybsze wprowadzanie w życie jej poszczególnych części¹⁰¹. FL współtworzył proeuropejską koalicję rządową, zaś Jaceniuk po wyborach objął funkcję premiera rządu, którą pełnił do 10 kwietnia 2016 r. W trakcie konferencji prasowej 9 grudnia 2014 r. nowy premier – określając priorytety swego rządu – stwierdził, że wejście do UE stanowi cel pierwszoplanowy. Zastrzegł jednocześnie, że wymagać on będzie od Ukrainy radykal-

98 Statut Partia „Блок Петра Порошенко, http://solydarnist.org/?page_id=871 (dostęp: 19.10.2015).

99 *Political parties in Ukraine...*, s. 68.

100 *Main Thesis of the Ukrainian Political Parties' Election...*, s. 54.

101 Програма «Народного Фронту – „Відновлення України”, <http://nfront.org.ua/bazovi-dokumenty/programa> (dostęp: 20.12.2015).

nych zmian o charakterze politycznym i ekonomicznym¹⁰². Swoją partię wskazał jako wiodącą siłę w zakresie realizacji „kierunku europejskiego rozwoju Ukrainy oraz reform”¹⁰³. Rekonfiguracja koalicji rządowej, która stanowiła bezpośredni powód dymisji Jaceniuka nie zmieniła proeuropejskiego formatu partii.

Prawica

Radykalna Partia Oleha Laszki (*Радикальна Партія Олега Ляшка*, RPOL) została zarejestrowana 28 września 2010 r. Jej poprzedniczką była – założona rok wcześniej – Ukraińska Partia Radykalno-Demokratyczna. Lider partii, były dziennikarz, zaczął karierę polityczną w szeregach Bloku Julii Tymoszenko (BJT). W wyborach do Rady Najwyższej w 2012 r. RPOL nie wszedł do parlamentu, zaś Laszko został deputowanym, startując jako niezależny kandydat w okręgu wyborczym w obwodzie czernihowskim. Partia ma charakter solidarystyczny w wymiarze gospodarczym i prawicowy w wymiarze politycznym. Jako główne cele partia deklaruje powrót Krymu w skład Ukrainy, zwiększenie potencjału obronnego, przystąpienie Ukrainy do Unii Europejskiej oraz NATO, lustrację organów władzy, walkę z biurokracją, a także przeprowadzenie reform¹⁰⁴.

Самопомоч (*Самопоміч*) jako partia polityczna powstała w grudniu 2012 r., stanowiąc polityczne zaplecze ówczesnego mera Lwowa Andrija Sadowego. Wcześniej – od 2004 r. – pod taką samą nazwą działała inicjatywa obywatelska, stawiająca sobie za cel wspieranie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Przypisuje się jej profil chrześcijańsko-demokratyczny. W programie wyborczym 2014 r. sprzeciwiała się członkostwu Ukrainy w UE, opowiadając się za „pozablokowym statusem” Ukrainy¹⁰⁵. Po wyborach 2014 r. weszła jednak w skład wspólnego bloku rządowego, akceptując tym samym proeuropejski kierunek nowej administracji.

Ogólnoukraińskie Zjednoczenie „Swoboda” powstało w 1991 r. jako partia nacjonalistyczna, nie stroniąca od haseł radykalnych. Od samego początku w kwestiach integracji europejskiej Swobodę cechowała głęboka ambiwalencja. Swoboda sprzeciwia się ponadnarodowym organizacjom ograniczającym tradycyjnie pojmowaną suwerenność państw członkowskich. Jednocześnie zbliżenie z UE traktuje jako taktyczny sojusz umożliwiający Ukrainie wyemancypowanie się spod wpływów Rosji. Przejawem tej ambiwalencji była m.in. współpraca jaką Swoboda nawiązała w 2009 r. z eurosceptycznymi partiami Europy Zachodniej, w tym przede wszystkim z francuskim Frontem Narodowym¹⁰⁶.

Lider Partii Oleh Tiahnybok stwierdził w 2011 r., że partia nie uznaje jako celu samego w sobie integracji z jakimkolwiek blokiem ekonomiczno-militarnym. Jako podstawę programu Swobody wskazał ukrajinocentrym oraz dążenie do zbudowania sojuszy międzymorza: osi państw pomiędzy morzami Bałtyckim i Czarnym. W projekcie tym – obejmującym Szwecję, Norwegię, Finlandię, Litwę, Łotwę, Estonię, Polskę i Bułgarię (a w przyszłości również Białoruś) – Ukraina miała odgrywać pozycję centralną¹⁰⁷.

102 EU membership is ultimate goal of Ukrainian government's action plan – Yatseniuk, „Interfax Ukraine” 9.12.2014, <http://en.interfax.com.ua/news/general/238911.html> (dostęp: 12.12.2017).

103 *Political parties in Ukraine...*, s. 69.

104 План Ляшка. Перемога України, <http://liashko.ua/program> (dostęp: 15.12.2014).

105 *Main Thesis of the Ukrainian Political Parties' Election...*, s. 54.

106 Підписання протоколу про співпрацю з Національним Фронтом Франції, від 23 листопада 2009 року, <http://svoboda.org.ua/media/videos/00083161/> (dostęp: 16.01.2018).

107 О. Тyahnybok, [wypowiedź w debacie], *Opposition in Ukraine...*, s. 57.

W okresie wyborów parlamentarnych 2012 r. liderzy Swobody określali UE jako organizację masońską¹⁰⁸. Działacze i zwolennicy partii, na czele z liderem Olehem Tiahnybokiem, odegrali znaczącą rolę w trakcie protestów na Euromajdanie. Dynamika i kontekst tych protestów, które bezpośrednio połączyły sprawę niepodległości Ukrainy z integracją europejską, wrzuciły Swobodę do obozu proeuropejskiego. Głównym czynnikiem ograniczającym krytykę UE jest antyrosyjski profil Swobody, jednakże jej pryncypia ideowo-programowe wyraźnie lokują ją w opozycji do idei integracji europejskiej¹⁰⁹. Proeuropejski kurs partii został utrwalony za sprawą utworzenia koalicji „Europejski wybór”, w ramach której Swoboda weszła w alians z siłami jednoznacznie proeuropejskimi: Batkiwszyczną i Udarem. Koalicja zresztą nie dotrwała do wyborów parlamentarnych. W programie wyborczym 2014 r. partia ograniczyła się do postulatu ustanowienia ruchu bezwizowego z UE, podkreślając, że relacje Ukrainy z Unią winny bazować na bilateralnych porozumieniach oraz mniejszych, regionalnych sojuszach (budowa osi państw Międzymorza: Bałtyk-Morze Czarne)¹¹⁰. Po wyborach Swoboda utrzymała proeuropejski kurs wchodząc do rządu Jaceniuka, którego priorytetem była integracja europejska¹¹¹.

Należy jeszcze raz podkreślić, że nacjonalizm, stanowiący rdzeń tożsamości ideowej Swobody, nakazuje postrzegać proeuropejskie elementy jej programu w kategoriach taktycznych. Wymowny pod tym względem jest „Manifest narodowy”, który Swoboda podpisała 16 marca 2017 r., wspólnie z tak radykalnie nacjonalistycznymi partiami, jak Korpus Narodowy czy Prawy Sektor¹¹².

DOKTRYNA INTEGRACYJNA

Ukraina nie wypracowała dotychczas klarownego i koherentnego programu polityki europejskiej, która spełniałaby kryteria doktryny integracyjnej¹¹³. Oceny tej nie podważa fakt, że po 1991 r. wszyscy prezydenci oraz wszystkie ukraińskie rządy, wskazywały integrację ze strukturami europejskimi jako priorytet ich polityki. Jednakże w sferze konkretnych działań, które prowadziłyby do rzeczywistego spełnienia kryteriów dostosowawczych, przez dwie dekady nie podejmowano podstawowych działań, służących budowie skonsolidowanej demokracji oraz w pełni rynkowej konkurencyjnej gospodarki¹¹⁴. Agenda europejska, kształtowana po 2014 r. przez prezydenta Petro Poroszenkę oraz proeuropejskie rządy, wciąż pozostaje w stadium programu oraz na wstępnym etapie realizacji.

108 M. Czech, *Drugie życie prawdziwych patriotów*, „Gazeta Wyborcza. Magazyn”, 11.01.2014.

109 T. A. Olszański, *Partia Swoboda – nowa jakość na ukraińskiej prawicy*, „Komentarze OSW” 2011, nr 54, s. 3.

110 *Main Thesis of the Ukrainian Political Parties' Election...*, s. 62.

111 P. Terpiłowski, *Ogólnoukraińskie Zjednoczenie „Swoboda” w porewolucyjnym obozie władzy na Ukrainie*, „Wschodnioznawstwo” 2015, nr 1, s. 98.

112 Націоналісти підписали та представили Національний маніфест, від 16 березня 2017 року, <http://svoboda.org.ua/news/events/00114270/> (dostęp: 16.01.2018).

113 Szerzej na ten temat: A. Datsenko, K. Zuba, *Ukraina*, w: *Doktryny integracyjne państw europejskich*, red. K. Zuba, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2017, s. 281-299.

114 M. Molchanov, *op. cit.*, s. 452, 454.

W całym okresie istnienia niepodległej Ukrainy można mówić o dwóch koncepcjach polityki europejskiej¹¹⁵, które jednak – co należy ponownie mocno podkreślić – nie spełniają kryteriów doktryny integracyjnej. Opcja dwu-wektorowości determinowała politykę europejską Kijowa w latach 1991-2014, i choć wyczerpuje ogólne atrybuty „doktryny” to jednak nie można jej uznać za „doktrynę integracyjną”. Zakładała ona bowiem utrzymanie zrównoważonych relacji oraz „równego dystansu” wobec UE i Rosji. Niezależnie od oficjalnych deklaracji władz, celem polityki zagranicznej Ukrainy w tym czasie nie była integracja ze strukturami europejskimi.

Dopiero od 2014 r. można mówić o wykuwaniu się doktryny integracyjnej Ukrainy. Obecnie mamy do czynienia jedynie z jej konturami, gdyż cztery lata to zbyt krótki okres, by opracować spójną koncepcję, a zwłaszcza by wcielić ją w ramy agendy rządowej.

Opcja dwu-wektorowości

Dwu-wektorowość determinowała politykę europejską Ukrainy przez ponad dwie dekady istnienia niepodległego państwa, ale jednocześnie wykluczała rzeczywistą politykę integracyjną. Pogłębienie bowiem związków z UE – co w tragiczny sposób pokazały okoliczności podpisania umowy stowarzyszeniowej – wykluczało utrzymanie równoważnych relacji z Rosją.

Dwu-wektorowość nie była oficjalną agendą, ani nawet programem żadnej z ekip rządzących Ukrainą¹¹⁶. Dla niektórych sił politycznych wydawała się racjonalną strategią ukierunkowaną na maksymalizację zysków, wynikającą ze zrównoważonej współpracy z oboma wielkimi sąsiadami Ukrainy (UE i Rosji), przy jednoczesnym utrzymaniu autonomii i znaczącego pola manewru w polityce wewnętrznej i zagranicznej. Analiza rzeczywistych działań wskazuje jednak, że w najbardziej skonceptualizowanej formie była ona podstawą działań Kijowa wobec UE w okresie prezydenta Kuczmy. Oficjalnym proeuropejskim deklaracjom towarzyszyło utrwalanie oligarchicznego modelu gospodarki i brak reform politycznych. Dlatego też taka polityka wspierana była przez większość klanów biznesowo-politycznych. Środowiska te widziały korzyści z umiarkowanej kooperacji zarówno z UE, jak i z Rosją, w równym stopniu jednak obawiając się dominacji promującej prodemokratyczne i prorynkowe rozwiązania Brukseli oraz forsującej autorytaryzm i własne interesy Moskwy¹¹⁷.

Jako że doktryna definiowana jest nie tylko w wymiarze programowym, ale również sprzęgniętej z nim praktyki politycznej, dwu-wektorowość należy przypisać Ukrainie również w okresie „pomarańczowych rządów”. Faktyczny paraliż decyzyjny ośrodka prezydenckiego w czasach Juszczenki powodował, że dominującą rolę w określaniu strategicznych celów polityki zagranicznej uzyskał rząd i parlament zdominowane przez Partię Regionów. Nałożył się na to kryzys gospodarki światowej, który radykalnie ograniczył pole manewru

115 Analizując politykę integracyjną należy uwzględnić jedynie te koncepcje, które uwzględniały jakąś formę związków z UE. Pozostałe koncepcje, jak np. „opcja wschodnia” (integracja z Rosją i inicjatywami kreowanymi przez Moskwę). W tym względzie propozycja B. O. Parahonskiego i G. M. Javorskiej wyodrębnienia trzech doktryn: separacji (rozvodu z Rosją), wielowektorowości i pozablokowości (neutralności), nie spełnia wskazanych kryteriów, Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська, *Модернізація та опір: зовнішньополітична доктрина Української держави*, „Стратегічна Панорама” 2015, nr 1, s. 45-47.

116 Próbę skonceptualizowania tego podejścia można odnaleźć w ujęciach realistycznych integracji, zob rozdz. 6: *Європейська інтеграція України: політика практичних кроків*, w: *Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку*, red. А. В. Єрмолаєв, Київ 2010, s. 423.

117 J. Hałajko, op. cit., s. 345; M. Wojciechowski, Oświecanie prezydenta, „Gazeta Wyborcza” 19.03.2011.

sił demokratycznych i prorynkowych. W takich warunkach polityka dwu-wektorowa wydawała się racjonalną strategią przetrwania¹¹⁸.

Balansowanie pomiędzy UE a Rosją stanowiło wybór oparty na kalkulacjach, a jednocześnie konieczność wynikająca z uzależnienia ekonomicznego Ukrainy od wschodniego i zachodniego partnera. Ucieleśnieniem idei dwu-wektorowości były zarówno losy Wspólnoty Niepodległych Państw, Porozumienia o Partnerstwie i Współpracy, jak i umowy stowarzyszeniowej. Rządy w Kijowie unikały zbyt ścisłych związków (WNP), odwlekały w czasie wypełnienie wymaganych kryteriów (PPW)¹¹⁹ lub stosowały obstrukcję (umowa stowarzyszeniowa w okresie prezydentury Janukowycza)¹²⁰.

Wewnętrzna sprzeczność dwu-wektorowości wynikała z faktu, że mogła ona być skuteczną strategią międzynarodową jedynie w statycznym otoczeniu. W rzeczywistości jednak pole manewru Kijowa coraz bardziej się zawężało, gdyż zarówno UE, jak i Rosja żądały coraz bardziej konkretnych działań, a to oznaczało określenie preferencji we współpracy z jednym lub drugim partnerem. Działania Janukowycza zmieniające Ukrainę w państwo *quasi*-autorytarne oraz odmowa podpisania umowy stowarzyszeniowej wskazywały, że priorytetem staje się wschodni wektor. To z kolei doprowadziło do konfliktu wewnętrznego. Euromajdan i przejście władzy przez siły proeuropejskie oznaczało, że dominujący staje się wektor zachodni. Siłowa pacyfikacja protestów przez Janukowycza, będąca bezpośrednim skutkiem odmowy podpisania umowy stowarzyszeniowej, oznaczała bankructwo opcji dwu-wektorowej. Aneksja Krymu i zbrojne wsparcie przez Rosję separatystów we wschodnich obwodach Ukrainy spowodowały, że opcja wschodnia została wyeliminowana z debaty publicznej. Nawet krypto-prorosyjskie siły (w ramach Bloku Opozycyjnego) oficjalnie odrzuciły postulat integracji z Euroazjatycką Unią Celną.

Opcja integracyjna (od 2014 r.)

W nowym układzie jedyną realną koncepcją polityki zagranicznej pozostała opcja integracji z UE. Postulowana przez niektóre radykalne środowiska¹²¹ neutralność nie jest rozważana przez partie relewantne. Oficjalnym celem ukraińskiej polityki zagranicznej pozostaje członkostwo w UE. Jednakże realia czynią z tego postulatu jedynie symboliczne określenie aspiracji oraz aksjologiczne potwierdzenie europejskości i zachodniej orientacji państwa. O ile zatem członkostwo w UE pozostaje strategicznym, choć odległym celem polityki Ukrainy, o tyle elementy prowadzące do tego członkostwa są przez Kijów obecnie traktowane jako cele same w sobie¹²².

W ramach tak sformułowanego pakietu działań po 2014 r. pięć kwestii zasługuje na miano priorytetowych w europejskiej polityce Ukrainy: zagwarantowanie bezpieczeństwa międzynarodowego, uniezależnienie ekonomiczne od Rosji, utrwalenie reguł demokracji, wprowadzenie reguł gospodarki wolnorynkowej, liberalizacja ruchu wizowego.

118 Ющенко розкрив стратегічні цілі України...; A. Åslund, *Ukraine. What Went Wrong and How to Fix It*, Peterson Institute for International Economics, Washington 2015, s. 68-78.

119 G. Lami, *op. cit.*, s. 30.

120 Кабмін вирішив зупинити процес підготовки до підписання угоди з ЄС, від 21 листопада 2013 року, <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25175597.html> (dostęp: 20.06.2016).

121 Podejście to ujawniło się już na etapie realizacji Partnerstwa Wschodniego: zob. Г. М. Яворська, *Відносини Україна – ЄС у новому геополітичному контексті*, „Стратегічна Панорама” 2009, nr 2, s. 75.

122 *Європейська інтеграція України...*, s. 411.

Ukraina stała się państwem, wobec którego Rosja zastosowała otwartą agresję militarną, anektując część terytorium (Krym) oraz czynnie wspierając separatystów w Donbasie. Wydarzenia te pokazały, że po rozpadzie ZSRR Ukraina nie zdołała zapewnić sobie gwarancji bezpieczeństwa w oparciu o konwencjonalne post-zimnowojenne porozumienia międzynarodowe. Nominalnie jej integralność terytorialną na mocy Memorandum Budapesztańskiego z 1994 r. gwarantowały Stany Zjednoczone oraz sama Rosja. Praktyka pokazała, że w obliczu bezpośredniego zagrożenia zbrojnego porozumienie to całkowicie zawiodło¹²³. Zbliżenie ze strukturami euroatlantyckimi, w tym wejście do NATO, stanowi w nowym układzie główny i strategiczny cel Ukrainy. Należy podkreślić, że postęp integracji europejskiej jest całkowicie paralelny z drogą do struktur militarnych Paktu Północnoatlantyckiego. Ukraina bardzo liczy na rozwój europejskich inicjatyw obrony i bezpieczeństwa. Jest to kolejna płaszczyzna integracyjna, która jednak nie zyskała formy instytucjonalnej.

Samo zbliżenie z UE Ukraina traktowała jako formułę pozwalającą znaleźć się „pod parasolem” UE. Paradoksalnie jednak aneksja Krymu oraz militarne wsparcie przez Moskwę separatystów na wschodzie Ukrainy było skutkiem wyboru opcji europejskiej. W nowej sytuacji UE starała się za wszelką cenę uniknąć „europeizacji” konfliktu ukraińskiego, niemniej podjęła działania zmierzające do wywarcia presji na Rosję, celem zakończenia konfliktu. UE ustanowiła sankcje dyplomatyczne, polityczne i ekonomiczne wobec Rosji. Dotyczyły one ograniczenia kontaktów dyplomatycznych; objęcie zakazem wjazdu na terytorium UE wybranych obywateli rosyjskich (149 osób); zamrożenie kapitału w UE podmiotów zaangażowanych w działania zbrojne przeciwko Ukrainie; wprowadzenie zakazu handlu z Krymem i Sewastopolem; ograniczenie relacji ekonomicznych w wybranych gałęziach i sektorach¹²⁴.

Ponadto UE podjęła starania o deeskalację, a w przyszłości o zakończenie konfliktu ukraińskiego. Rosja jednakże umiejętnie rozgrywała różnice w interesach i stanowiskach państw członkowskich. Tak zwany „format normandzki” nie był realizowany pod patronatem UE, ale decydowała o tym (oprócz wspomnianej niechęci do europeizacji konfliktu) przede wszystkim chęć zwiększenia efektywności działań. W jego ramach dyplomaci dwóch głównych państw UE: Niemiec i Francji (w określonych sytuacjach również Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych) pośredniczą pomiędzy Ukrainą a Rosją w kwestiach deeskalacji i wygaszania konfliktu. Efekty tych działań okazały się ograniczone¹²⁵.

Drugim, ściśle powiązany z kwestiami bezpieczeństwa, elementem nowej doktryny integracyjnej Ukrainy jest dążenie do uniezależnienia się ekonomicznego od Rosji. Dotyczy to szczególnie uniezależnienia gospodarki ukraińskiej od dostaw surowców energetycznych, w tym przede wszystkim gazu. Rosja wielokrotnie próbowała wykorzystywać dostawy gazu jako formę presji, a nawet otwartego szantażu na władze Ukrainy. Apogeum tego typu działań przypadło na lata 2006-2009, kiedy to Moskwa kilkakrotnie zmniejszała dostawy gazu na Ukrainę, skutkiem czego były również ograniczenia w przesyłce gazu do niektórych państw UE¹²⁶. Moskwa usiłowała również wykorzystać „broń gazową” po „rewolucji godności” w 2014 r., ale wsparcie państw UE umożliwiło faktyczne uniezależnienie się Ukrainy od dostaw gazowych z Rosji. Re-import gazu z państw

123 M. Kalb, *Imperial Gamble: Putin, Ukraine, and the New Cold War*, Brookings Institution Press, Washington 2015, s. 121.

124 Zob. M. Russell, *Sanctions over Ukraine. Impact on Russia*, „EPRS Briefing” 2016, March; *Russia's and the EU's sanctions: economic and trade effects, compliance and the way forward*, Directorate-General for External Policies, European Parliament, Brussels 2017.

125 U. Speck, *The West's Response to the Ukraine Conflict*, Transatlantic Academy, Washington 2016, s. 10, 13.

126 S. Pirani, K. Yafimava, *op. cit.*, s. 18.

UE w połączeniu z radykalnym spadkiem zużycia tego surowca (m.in. za sprawą wojny w Donbasie, regionie będącym największym konsumentem gazu) zasadniczo wzmocnił pozycję Kijowa w dalszych negocjacjach z Rosją¹²⁷. W tym kontekście należy też postrzegać projekt *Nord Steam 2*, który jest zasadniczo wymierzony w Ukrainę, jako główne państwo tranzytowe rosyjskiego gazu do Europy Zachodniej. Kijów, przy wsparciu części państw UE (w tym Polski) zdecydowanie przeciwstawia się budowie drugiej nitki bałtyckiej rury, wskazując na polityczne, a nie ekonomiczne przesłanki tego projektu¹²⁸.

Demokracja Ukrainy to kolejny fundamentalny element doktryny integracyjnej. Proces ten stanowi warunek *sine qua non* zbliżenia z UE, ale jednocześnie dla sił prodemokratycznych jest wartością samą w sobie. Należy tu podkreślić bezpośrednią relację pomiędzy oboma procesami. Owa zależność ujawniała się zarówno poprzez fakt, że dwuwektorowość szła w parze z markowaniem reform demokratycznych, jak i przez to, że pod rządami Janukowycza, który promował opcję prorosyjską, nastąpiła faktyczna ewolucja systemu politycznego w kierunku autorytaryzmu. W takich warunkach europeizacja jest postrzegana jako szansa wyrwania się z „szarej strefy” (leżącej pomiędzy demokracją a autorytaryzmem¹²⁹). Owa demokracja dokonująca się poprzez europeizację obejmuje kilka wymiarów. Po pierwsze, zbliżenie z UE związane jest z tzw. warunkowością, to znaczy koniecznością przeprowadzenia prodemokratycznych reform przez państwa aspiranckie i kandydackie¹³⁰. Po drugie UE dostarcza Ukrainie określonych demokratycznych wzorców, które są utrwalane za sprawą wprowadzania określonych instytucjonalnych rozwiązań¹³¹. Po trzecie, wzrost powiązań pomiędzy UE a Ukrainą skutkuje przenoszeniem (np. wraz z normami prawnymi) określonych funkcjonalnych rozwiązań, które sprzyjają demokracji lub też utrwalają demokratyczne instytucje¹³².

Podobnie jak w przypadku demokracji, reformy wolnorynkowe stały się nierozdzielalnym elementem europeizacji. Dwadzieścia lat niepodległego państwa pokazało, że dla władz, a zwłaszcza wpływowych klanów biznesowych (oligarchów), nie jest to cel sam w sobie. Stąd też warunkowość, która została wyrażona w umowie stowarzyszeniowej, łączy oba cele w sposób nierozdzielalny. Liberalizacja gospodarki przyniesie Ukrainie długookresowe korzyści, jednak w krótkim okresie narazi na szwank interesy szeregu wpływowych grup interesu oraz oligarchów. Jednym z istotniejszych, a zarazem „politycznie bardzo wrażliwym” sektorów gospodarki ukraińskiej pozostaje rolnictwo. Przez pierwsze piętnaście lat Kijów sprzeciwiał się liberalizacji handlu artykułami rolnymi tłumacząc to priorytetami „bezpieczeństwa rolnego państwa”¹³³. Stanowiło to jednakże jeden z głównych powodów braku postępów negocjacji stowarzyszeniowych z UE oraz o przyjęcie do WTO. W ramach negocjacji o wejście do tej ostatniej organizacji, największe spory toczyły się właśnie pomiędzy

127 A. Gruszczyńska, *Gazprom zmięknął w sprawie gazu dla Ukrainy*, „Gazeta Wyborcza” 2.04.2015.

128 A. Kublik, *Nord Steam 2 i polityka faktów dokonanych*, „Gazeta Wyborcza” 15.03.2016.

129 Ujawnia się to w konsekwentnym zaszeregowaniu Ukrainy w raportach Freedom House jako państwa „hybrydowego”.

130 Г. І. Мерніков, А. І. Шевцов, *Розбудова Української державності в умовах глобалізації та євроінтеграції*, „Стратегічна Панорама” 2015, nr 1, s. 77.

131 E. Barbé, E. Johansson-Nogués, *The EU as a modest ‘force for good’ the European Neighbourhood Policy*, „International Affairs” 2008, t. 84, nr 1, s. 87; D. Orlova, *‘Europe’ as a Normative Model in the Mediatized Discourse of Ukrainian Political Elites*, „Europe-Asia Studies” 2017, t. 69, nr 2, s. 224.

132 T. Freyburg [i inni], *Democracy Promotion by Functional Cooperation. The European Union and Its Neighbourhood*, Palgrave-Macmillan, Basingstoke 2015, s. 174 i n.

133 O. Nekhay, T. Fellmann, S. H. Gay, *A Free Trade Agreement Between Ukraine and the European Union: Possible Outcomes for Agricultural Producers*, „Вісник дніпропетровського університету” 2015, nr 1 (35), s. 87.

Ukrainą a UE, zatem choć członkostwo w WTO ma charakter globalny, w rzeczywistości jego główny aspekt sprowadzał się do relacji z UE. Ukraina dysponuje ogromnym potencjałem rolnym. Rolnictwo – zdaniem ekspertów – może stanowić najbardziej dynamiczny sektor eksportowy kraju. Symulacje skutków wprowadzenia strefy wolnego handlu z UE pokazują, że w krótkim okresie można się spodziewać wzrostu dochodów sektora rolnego na Ukrainie o 2,5%, a jednocześnie całego sektora rolnego UE o 0,4%¹³⁴.

Ostatni z celów, który należy wskazać wśród priorytetów doktryny integracyjnej Ukrainy, dotyczy kwestii liberalizacji ruchu osobowego pomiędzy Ukrainą a UE. Fundamentalnym, zrealizowanym już postulatem strony ukraińskiej, była liberalizacja ruchu wizowego, docelowo jednak Kijów oczekuje również powolnego otwierania rynku pracy UE dla swoich obywateli. Kwestia wiz stała się dla Kijowa palącą wraz z rozszerzeniem wschodnim UE, a zwłaszcza po wejściu państw Europy Środkowej do strefy Schengen. Przed wejściem do UE większość państw Europy Środkowo-Wschodniej nie wymagała od Ukraińców wiz. Rozszerzenie wschodnie wymusiło wprowadzenie reżimu wizowego. Nowe państwa członkowskie, w tym szczególnie Polska, podchodziły do tego obowiązku możliwie liberalnie wydając wizy obywatelom Ukrainy bez zbędnych obostrzeń biurokratycznych. Po wejściu Polski i innych państw Europy Środkowej do strefy Schengen (pod koniec 2007 r.) liczba wiz wydawanych dla Ukraińców w państwach Grupy Wyszehradzkiej spadła prawie o połowę¹³⁵. To spowodowało, że liberalizacja, a w końcu zniesienie obowiązku wizowego, stała się jednym z istotniejszych praktycznych elementów pogłębiania współpracy pomiędzy Ukrainą a UE. Kwestia ta nie była bezpośrednio związana z umową stowarzyszeniową, gdyż perspektywę taką przewidziano już w ramach Partnerstwa Wschodniego. Jednakże liberalizacja reżimu wizowego stanowiła jeden z elementów polityki warunkowości UE – powiązano ją z progresem reform gospodarczych i politycznych. To zaś praktycznie uniemożliwiało zniesienie wiz dla Ukraińców na wcześniejszym etapie wzajemnych stosunków¹³⁶. Strona unijna wskazywała na niedostateczny zakres reform gwarantujących wypełnienie standardów unijnych w kwestiach bezpieczeństwa, kontroli nielegalnej imigracji, przemytu itp.¹³⁷ Dopiero w trakcie posiedzenia Rady Europejskiej w dniach 17-18 grudnia 2015 r. Komisja Europejska pozytywnie zaopiniowała raport w sprawie wypełnienia przez Ukrainę planu działań na rzecz liberalizacji ruchu wizowego z UE. 17 maja 2017 r. Parlament Europejski oraz Rada Unii przyjęła rozporządzenie w sprawie liberalizacji wizowej¹³⁸, które weszło w życie 11 czerwca 2017 r.

PARLAMENT EUROPEJSKI

Ukraina jako państwo nieczłonkowskie UE posiada ograniczone relacje z Parlamentem Europejskim (PE) i – co zrozumiałe – są to relacje charakterystyczne dla aktorów zewnętrznych. Deklarowane od dwóch dekad aspiracje członkowskie – niezależnie od realnych szans ich urzeczywistnienia – czynią z PE jedno z głównych

134 O. Nekhay, T. Fellman, S. H. Gay, *A free trade agreement between Ukraine and the European Union: potential effects on agricultural markets and farmers' revenues*, „Post-Communist Economies” 2012, t. 24, nr 3, s. 358.

135 M. Wojciechowski, *Twierdza Schengen dla postsowieckiej Europy*, „Gazeta Wyborcza” 11.05.2009.

136 N. Genov, *The European Union and Its Eastern Partnership: Explanation and Regulation of Migration Flows*, „Український соціум” 2015, nr 4 (55), s. 13.

137 J. Bielecki, *Partnerstwo pod kontrolą*, „Rzeczpospolita”, 22.05.2015.

138 Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/850 z dnia 17 maja 2017 roku, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017R0850&from=PL> (dostęp: 17.02.2018).

forów, na których owe aspiracje są artykułowane. To właśnie wśród eurodeputowanych kształtują się grupy aktywnie promujące ideę zbliżenia, a w dalszej perspektywie – członkostwa Ukrainy w UE. Relacje strony ukraińskiej z PE przyjmują dwa zasadnicze wymiary: międzynarodowy – kontakty na poziomie organów państwowych (parlament, prezydent, rząd) oraz polityczny – relacje partii politycznych z grupami politycznymi w PE.

Uchwały i rekomendacje PE dotyczące Ukrainy mają istotne, ale niewiążące znaczenie. Można je postrzegać właśnie w kategoriach promocji zbliżenia Ukrainy i UE. Wyjątkowym przykładem aktywności PE w zakresie spraw ukraińskich była – wspomniana już – misja Aleksandra Kwaśniewskiego i Pata Coxa. Jej celem było uwolnienie uwięzionej byłej premier Tymoszenko i odblokowanie negocjacji na temat podpisania umowy stowarzyszeniowej¹³⁹. Parlament odegrał również istotną rolę w wypracowaniu politycznej zgody wewnątrz UE w kwestii przygotowania, uzgodnienia i wspierania umowy stowarzyszeniowej z Ukrainą¹⁴⁰.

Zasadniczo relacje PE i przedstawicieli organów państwowych Ukrainy ograniczają się do konsultacyjnych spotkań o charakterze wielostronnym i dwustronnym. Najbardziej znaczącą inicjatywą wielostronną, w ramach której uczestniczą przedstawiciele Rady Najwyższej Ukrainy i PE, jest EuroNest – Zgromadzenie Parlamentarne. Inicjatywa ta została powołana do życia w ramach Partnerstwa Wschodniego w 2011 r. Składa się ona z 60 eurodeputowanych oraz po 10 przedstawicieli państw PW. Sesje plenarne Zgromadzenia odbywają się raz do roku. Podstawową formułą prac EuroNest są komitety oraz grupy robocze, w ramach których parlamentarzyści i eksperci debatują nad wybranymi aspektami Partnerstwa¹⁴¹.

Nowy etap w dwustronnych relacjach Rady Najwyższej Ukrainy i PE został wyznaczony wejściem w życie umowy stowarzyszeniowej. Skutkowało ona powołaniem w 2015 r. Parlamentarnego Komitetu Stowarzyszeniowego. Komitet, którego pierwszym przewodniczącym został wybrany Polak, Dariusz Rosati, pełni funkcje konsultacyjne pomiędzy PE a stroną ukraińską (przede wszystkim Radą Najwyższą)¹⁴².

Zinstytucjonalizowane relacje z grupami politycznymi w PE posiadają trzy partie ukraińskie: Batkiwszczyzna, UDAR, Blok Petra Poroszenki. Wszystkie te partie mają charakter centrowo-prawicowy, proeuropejski oraz współpracują z Europejską Partią Ludową (EPP). Pierwsze dwa ugrupowania mają status partii stowarzyszonych z EPP – Batkiwszczyzna od 2008, zaś UDAR od 2013¹⁴³. Oba ugrupowania traktują stowarzyszenie

139 C. Nitoiu, M. Sus, *op. cit.*, s. 75.

140 A. Staszczuk, *Stanowisko Parlamentu Europejskiego wobec procesu stowarzyszeniowego Ukrainy z Unią Europejską*, „Polityka i Społeczeństwo” 2013, nr 3 (11), s. 108.

141 History of Euronest, <http://www.europarl.eu/euronest/en/home/history.html> (dostęp: 14.03.2018); I. Petrova, K. Raube, *EuroNest: What Drives inter-parliamentary cooperation in the Eastern Partnership?*, „European Foreign Affairs Review” 2016, t. 21, nr 1, s. 36.

142 D. Rosati, Welcome from the Chair, <http://www.europarl.europa.eu/delegations/en/d-ua/home>, (dostęp: 11.01.2018).

143 European People's Party, <http://www.epp.eu/parties-and-partners/> (dostęp 5.12.2017); УДАР став спостерігачом ЄНП, 6.09.2013, <https://www.unian.ua/eunews/830173-udar-stav-sposteregachom-v-enp.html> (dostęp: 17.03.2018); *Party System after Maidan: Implications and Factors*, „National Security and Defence”, 2015, nr 6-7, s. 29. Autorzy drugiego ze wskazanych opracowań przypisują również status partii stowarzyszonej z EPP Ludowemu Ruchowi Ukrainy (РУХ, Народний Рух України), brak jednak o tym wzmianki na stronach EPP. Na stronie Ruchu widnieje jedynie informacja o udziale ich młodzieżówki w kongresie Młodzieżówki EPP, w październiku 2017 r. w Zurichu, Молодий Рух на Конгресі Молоді ЄЕПР. Майбутнє Європи – представництво 4.0, <http://www.rukh.team/molodij-ruh-na-kongresi-molodi-yepp-majbutnie-ievropi-predstavnictvo-4-0/> (dostęp: 2.03.2018).

jako deklarację swego europejskiego profilu oraz – jak to podkreślił lider UDAR-u Władimir Klichko – „krok na drodze integracji Ukrainy z UE”¹⁴⁴.

Statusu stowarzyszeniowego wciąż – pomimo składanych od 2014 r. zapowiedzi¹⁴⁵ – nie posiada Blok Petro Poroszenki. Należy to tłumaczyć „państwowym” charakterem tej partii (na jej czele *de facto* stoi prezydent, a sama partia stanowi podstawę rządowej większości). Kontakty BPP są realizowane na płaszczyźnie państwowej za pośrednictwem administracji prezydenckiej oraz rządu. Wniosek o status członka stowarzyszonego przy EPP władze Bloku złożyły już w marcu 2015 r.¹⁴⁶ Od tego czasu nie zrobiono wiele, aby ten wniosek wypełnić treścią. Mimo braku statusu stowarzyszeniowego na kongres EPP w marcu 2017 r., obok premiera Jaceniuka (lidera stowarzyszonego z EPP Frontu Ludowego) został zaproszony również Petro Poroszenko¹⁴⁷. W ocenie sekretarza BPP Maksyma Sawrasowa, partia uzyska status stowarzyszeniowy w 2018 r.¹⁴⁸

Należy stwierdzić – co dobrze obrazują perypetie BPP – że rzeczywisty zakres kontaktów ukraińskich partii z Europejską Partią Ludową jest raczej skromny. I w tym przypadku ujawnia się rys charakterystyczny dla ukraińskiego życia publicznego – deklaracja, a zwłaszcza podpisane porozumienia traktowane są jak rzeczywistość i często to na nich kończy się aktywność, której miały być dopiero zaczątkiem.

Pozostałe partie polityczne nie mają *de facto* żadnych, albo prawie żadnych, kontaktów z grupami politycznymi w PE. Radykalna Partia Oleha Laszki deklaruje bliskość ideową z partiami Grupy Europejskich Konserwatystów i Reformatorów, ale nie podjęła żadnych działań celem ich instytucjonalizacji¹⁴⁹. W okresie prezydentury Janukowycza Partia Regionów rozpoczęła starania o nawiązanie bliższych relacji z Postępowym Sojuszem Socjalistów i Demokratów w Parlamencie Europejskim (PASD). Zawarto nawet wstępne porozumienie, z którego PASD szybko się wycofał, z uwagi na krytyczną ocenę autorytarnych tendencji zachodzących na Ukrainie pod rządami PR¹⁵⁰.

ZAKOŃCZENIE

Integracja europejska jest ukraińskim fatum. Inaczej niż w przypadku większości państw europejskich, w tym również państw postkomunistycznych, geopolityczny wybór Ukrainy jest iluzoryczny. Dwadzieścia lat doświadczeń z wielo-wektorowością pokazało w praktyce, czym jest szara strefa rozciągająca się pomiędzy Rosją a UE. Jest to pole ścierania się wartości i interesów, wzorców i norm demokratycznego Zachodu i autory-

144 Кличко: поглиблення співпраці УДАРУ і ЄНП – це ще один крок на шляху до євроінтеграції України, 6.09.2013, <http://klichko.org/news/?id=19876> (dostęp: 20.03.2018).

145 „Блок Петра Порошенка” запросили до групи ЄНП, 31.08.2014, <http://solydarnist.org/?p=725> (dostęp: 20.03.2018).

146 Порошенко та Яценюк постукали до найвпливовішої європейської партії, 13.03.2015, <http://www.dw.com/uk/порошенко-та-яценюк-постукали-у-двері-найвпливовішої-європейської-партії/a-18315520> (dostęp: 20.03.2018).

147 Президент на Конгресі ЄНП: без миру та стабільності в Україні – неможливі безпека і процвітання усієї Європи, <http://www.president.gov.ua/news/prezident-na-kongresi-yenp-bez-miru-ta-stabilnosti-v-ukrayin-40606> (dostęp: 20.03.2018).

148 У БПП планують цього року стати асоційованими членами ЄНП, 7.02.2018, <http://ua.interfax.com.ua/news/political/483357.html> (dostęp: 20.03.2018).

149 *Political parties in Ukraine...*, s. 73.

150 T. Kuzio, *Rise and Fall of the Party of Regions...*, s. 179.

tarnego Wschodu. Dla Ukrainy europejskość stała się zatem czymś bardziej podstawowym niż dla pozostałych państw postkomunistycznych. Rosja, która – kierując się zasadami XIX-wiecznej geopolityki – uznała Ukrainę za swoją strefę wpływów, dążyła do zwasalizowania zachodniego sąsiada, według modelu zastosowanego na Białorusi¹⁵¹. Z takiej perspektywy integracja europejska nie jest dla Ukrainy wyborem – jest koniecznością, a to już samo w sobie ma wymiar tragiczny.

Czynnik rosyjski nie tylko determinował europejską politykę Ukrainy od 1991 r., ale bez wątpienia będzie ją zasadniczo warunkował również w przyszłości. Jątrzenie przez Moskwę konfliktu na wschodnich obszarach Ukrainy utrudnia pełną stabilizację gospodarczo-polityczną. Unia Europejska – jakkolwiek jednoznacznie popiera Ukrainę – nie jest w stanie podjąć realnych działań, które wymusiłyby na Rosji zmianę jej polityki względem Kijowa. Co gorsza, w Europie Zachodniej coraz wyraźniejsze są głosy o konieczności jakiegoś ułożenia się z Rosją, „przejęcia do porządku” nad aneksją Krymu, a nawet dążeniami do wyrwania Ukrainie obwodów donieckiego i ługańskiego (zgodnie ze wcześniej realizowanym przez Moskwę scenariuszem w Gruzji i Mołdawii).

Jest swoistym paradoksem, że Ukraina jako niepodległe państwo jest niemal rówieśniczką Unii Europejskiej. Aspiracje państwowotwórcze realizowane były jednocześnie z aspiracjami integracyjnymi i podlegały podobnym dylematom. To, że Ukraincom nie udało się jak dotąd zbudować sprawnego, demokratycznego i obywatelskiego państwa, jest skorelowane z brakiem stabilizacji w układzie międzynarodowym. Choć obraz współczesnych relacji w Europie nie jest czarno-biały, to Unię Europejską należy wyraźnie uznać za czynnik stabilizujący w procesie budowy instytucji demokratycznego państwa. Dylemat, który współcześnie nie ujawnia się w debacie publicznej na Ukrainie (a jeśli już to szczątkowo) polega na tym, że w procesie integracji europejskiej państwa znacząco ograniczają tradycyjnie rozumianą suwerenność. A takie tradycyjne jej pojmowanie jest charakterystyczne dla państw budujących dopiero swoje struktury. Bez wątpienia w przyszłości wywoła to znaczące napięcia, przyczyniając się do wzmocnienia środowisk eurosceptycznych. Znaczący eurosceptyczny potencjał drzemie w ramach Swobody, ale również w Samopomocy, nie wspominając o nacjonalistycznym Prawym Sektorze. Nie sposób również całkowicie odrzucić scenariusz, w którym tendencje takie ujawnią się w ramach którejś z partii głównego nurtu.

Truizmem będzie twierdzenie, że unikatowość europejskiej polityki Ukrainy jest wypadkową jej specyfiki wewnętrznej oraz ulokowania międzynarodowego, ale właśnie te dwa wymiary powodują, że trudno nie tylko o adekwatne porównania, ale również wzorce. Polska od początku członkostwa w UE występowała w roli adwokata ukraińskich aspiracji integracyjnych. Stanowiła również model, który przywoływano jako przykład dla Kijowa¹⁵². Polska, wchodząc po wyborach na ścieżkę konfliktu z UE, ochłodziła jednocześnie relacje z Ukrainą. Pogarsza to klimat, w jakim realizowane są europejskie aspiracje Ukrainy. W Unii coraz bardziej ugruntowuje się przekonanie, że przyjęcie państw Europy Środkowo-Wschodniej w 2004 r. dokonało się zbyt szybko. W takim klimacie szanse Ukrainy na uzyskanie statusu członkowskiego stają się iluzoryczne. Zamiast tego UE jest w stanie zaoferować realną integrację bez członkostwa. Umowa stowarzyszeniowa, a w jej ramach zwłaszcza pogłębiona i wielostronna strefa wolnego handlu, dają szansę rzeczywistego zakotwiczenia Ukrainy w Europie. Jednakże i w odniesieniu do tych porozumień należy przypomnieć – kilkakrotnie już podkreślany – rys ukra-

151 R. Dragneva, K. Wolczuk, *Between Dependence and Integration: Ukraine's Relations With Russia*, „Europe-Asia Studies” 2016, t. 68, nr 4, s. 680.

152 L. Hurska-Kowalczyk, *Umowa stowarzyszeniowa między Unią Europejską a Ukrainą jako wyzwanie dla Polski*, „Teki Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych O. L. PAN” 2016, t. 11., nr 2, s. 129.

ńskiej mentalności politycznej. Podpisanie dokumentów, zwłaszcza tych, które przewidują wprowadzenie głębokich reform, było w przeszłości na Ukrainie traktowane jako „zaklinanie rzeczywistości”: deklaracje nie tyle poprzedzały działania, co je zastępowały. Zagrożenie zastopowania, a nawet cofnięcia reform gospodarczych i politycznych jest realne, a to z kolei może spowodować rozczarowanie ukraińskiej opinii publicznej dobijaniem się do bram Europy.

LITERATURA

- АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ від 24 серпня 1991 р., <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1427-12> (dostęp: 16.06.2017);
- ÅSLUND Anders, *Ukraine. How Ukraine Became a market Economy and Democracy*, Peterson Institute for International Economics, Stockholm 2009.
- ÅSLUND Anders, *Ukraine. What Went Wrong and How to Fix It*, Peterson Institute for International Economics, Washington 2015.
- BALUK Walenty, *Ukraińcy wobec integracji europejskiej*, „Komentarze/Polityka”, Centrum Europy Wschodniej, 2013, nr. 2.
- BARBÉ Esther, JOHANSSON-NOGUÉS Elisabeth, *The EU as a modest ‘force for good’ the European Neighbourhood Policy*, „International Affairs” 2008, t. 84, nr 1, s. 81-96.
- BIELECKI Jędrzej, *Partnerstwo pod kontrolą*, „Rzeczpospolita” 22.05.2015.
- BIELECKI Tomasz, *UE parafuje umowę z Ukrainą*, „Gazeta Wyborcza” 15.03.2012.
- BIELECKI Tomasz, *Ukraina zrobiła mały krok do Unii*, „Gazeta Wyborcza” 1.04.2012.
- BLAJ Laura, *Ukraine’s Independence and Its Geostrategic Impact in Eastern Europe*, „Journal of Contemporary Central and Eastern Europe” 2013, t. 21, nr 2, s. 165-181.
- „Блок Петра Порошенка” запросили до групи ЄНП, 31.08.2014, <http://solydarnist.org/?p=725> (dostęp: 20.03.2018).
- BODALSKA Barbara, *Ukraina wycofuje się ze Wspólnoty Niepodległych Państw*, Gazeta Wyborcza (on-line), <http://wyborcza.pl/7,75399,23430667,ukraina-wycofuje-sie-ze-wspolnoty-niepodleglych-panstw.html> (dostęp: 21.05.2018).
- Chronology of bilateral relations EU-Ukraine, European External Action, 1.01.2016, https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine_en/10833/Chronology%of%20%20bilateral%20relations%20EU-Ukraine (dostęp: 4.02.2018).
- СОГЛАШЕНИЕ о создании Содружества Независимых Государств, 8 декабря 1991 года, <http://www.cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=1>, (dostęp: 16.06.2017).
- COPSEY Nathaniel, *Europe and the Ukrainian Parliamentary Elections of 2006*, „Election Briefing” 2006, nr 24.
- COPSEY Nathaniel, *The Ukrainian Parliamentary Elections of September 2007*, „Election Briefing” 2007, nr 38.
- CZECH Mirosław, *Drugie życie prawdziwych patriotów*, „Gazeta Wyborcza. Magazyn” 11.01.2014.
- CZUBARA Tomasz, *Proces konstytucyjny na Ukrainie*, „Studia Politologiczne” 2010, nr 3, s. 113-141.
- DATSENKO Aleksander, ZUBA Krzysztof, *Ukraina*, w: *Doktryny integracyjne państw europejskich*, red. K. Zuba, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2017, s. 281-299.

- DEMJANIUK Regina, *Priorytety państw członkowskich i układy regionalne w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie”, 2011, t. 16, nr 89, s. 163-180.
- Development Prospects of Political Parties: Content of Public Demands*, „National Security and Defence” 2015, nr 6-7, s. 43-44.
- DRAGNEVA Rilka, WOLCZUK Katarzyna, *Between Dependence and Integration: Ukraine's Relations With Russia*, „Europe-Asia Studies” 2016, t. 68, nr 4, s. 678-698.
- Dynamics of Ratings of Political Parties, December 2015, 1.12.2015, <http://kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=571&page=1> (dostęp: 12.01.2018).
- Election Programmes of Main Political Parties, their Slogans, Priorities, Approaches to Problem Solving*, „National Security and Defence” 2012, nr 7-8, s. 107-120.
- Electoral Intentions of Voters in Ukraine: Mid-September 2012, Kiev International Institute of Sociology, 10.10.2012, <http://kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=101> (dostęp: 13.01.2018).
- EU membership is ultimate goal of Ukrainian government's action plan – Yatseniuk, “Interfax Ukraine”, 9.12.2014, <http://en.interfax.com.ua/news/general/238911.html> (dostęp: 12.12.2017).
- European People's Party, <http://www.epp.eu/parties-and-partners/> (dostęp 5.12.2017).
- Європейська інтеграція України: політика практичних кроків*, w: *Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку*, red. A. B. Єрмолаєв, Київ 2010.
- FREYBURG Tina [i inni], *Democracy Promotion by Functional Cooperation. The European Union and Its Neighbourhood*, Palgrave-Macmillan, Basingstoke 2015.
- From Maidan Camp to Maidan-Sich: What has Changed?, Kiev International Institute of Sociology, 6.02.2014, <http://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=226> (dostęp: 13.01.2018).
- GÄNZLE Stefan, *EU-Russia Relations and the Repercussion on the „In-Betweens”*, w: *Europe's Last Frontier? Belarus, Moldova, and Ukraine between Russia and the European Union*, red. O. Schmidtke, S. Yekelchik, Palgrave-Macmillan, Basingstoke 2008, s. 195-130.
- GENOV Nikolai, *The European Union and Its Eastern Partnership: Explanation and Regulation of Migration Flows*, „Український соціум” 2015, nr 4 (55), s. 7-22.
- Geopolitical orientations of the Residents of Ukraine: the European Union, Customs Union, NATO (February 2017), Kiev International Institute of Sociology, <http://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=689&page=1> (dostęp: 6.01.2018).
- GROMADZKI Grzegorz, *Umowa stowarzyszeniowa – klucz do relacji Ukraina-UE*, „Analiza Fundacji Batorego” 2001, listopad.
- GRUSZCZYŃSKA Aleksandra, *Gazprom zmiękł w sprawie gazu dla Ukrainy*, „Gazeta Wyborcza” 2.04.2015.
- HAŁAJKO Jurij, *Grupy polityczno-biznesowe jako czołowi gracze w polityce ukraińskiej*, [w:] *Polityka zagraniczna Polski. Unia Europejska, Stany Zjednoczone, sąsiedzi*, red. J. Czaputowicz, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2008, s. 337-346.
- HETMAŃCZUK Aliona, *Ukraina: Europa też powinna być elastyczna*, rozm. M. Wojciechowski, „Gazeta Wyborcza” 29.03.2011.
- History of Euronest, <http://www.europarl.eu/euronest/en/home/history.html> (dostęp: 14.03.2018).

- HURSKA-KOWALCZYK Liana, *Aspiracje Ukrainy wobec Unii Europejskiej*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2012, nr 1, s. 245-264.
- HURSKA-KOWALCZYK Liana, *Umowa stowarzyszeniowa między Unią Europejską a Ukrainą jako wyzwanie dla Polski*, „Teki Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych O. L. PAN” 2016, t. 11., nr 2, s.127-139.
- Issues the Ukrainians are Concerned About, Kiev International Institute of Sociology, 27.07.2016, <http://kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=640&page=7> (dostęp: 19.01.2018).
- Яким інтеграційним напрямом має йти Україна? (динаміка, 2011-2014), http://www.razumkov.org.ua/ukr/oll.poll.php?poll_id=865 (dostęp: 11.01.2018).
- Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? (динаміка, 2002-2014), http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=305 (dostęp: 11.01.2018).
- JASINIA Łukasz, KAPUŚNIAK Tomasz, *Ukraina: uwarunkowania wewnętrzne a otoczenie międzynarodowe*, w: *Polityka zagraniczna Polski. Unia Europejska, Stany Zjednoczone*, Polska, red. J. Czaputowicz, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2008, s. 347-358.
- ЯВОРСЬКА Галина Михайлівна, *Відносини Україна – ЄС у новому геополітичному контексті*, „Стратегічна Панорама” 2009, nr 2, s. 72-77.
- JEROMIN Askold, *Unia-Ukraina – nie przeciągać struny*, „Gazeta Wyborcza” 23.04.2011.
- Ющенко покличе на круглий стіл авторитетів, від 26 липня 2006 року, <http://www.pravda.com.ua/news/2006/07/26/3134994/> (dostęp: 16.03.2018).
- Ющенко розкрив стратегічні цілі України, від 7 грудня 2006 року, <http://ua.korrespondent.net/ukraine/280843-yushchenko-rozkriv-strategichni-cili-ukrayini> (dostęp: 16.03.2017).
- Кабмін вирішив зупинити процес підготовки до підписання угоди з ЄС, від 21 листопада 2013 року, Радіо Свобода, <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25175597.html> (dostęp: 20.06.2016).
- KALB Marvin, *Imperial Gamble: Putin, Ukraine, and the New Cold War*, Brookings Institution Press, Washington 2015.
- KALICKA-MIKOŁAJCZYK Adriana, *Ramy prawne i zasady unijnej Europejskiej Polityki Sąsiedztwa wobec partnerów wschodnich*, Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wrocław 2013.
- KLYCHKO Vitaliy, *Only by integrating in the EU, Can Ukraine Develop as a Modern, Strong and Democratic Country with a Competitive Market Economy*, „National Security and Defence” 2013, nr 4-5, s. 56-60.
- Кличко: поглиблення співпраці УДАРУ і ЄНП – це ще один крок на шляху до євроінтеграції України, 6.09.2013, <http://klichko.org/news/?id=19876> (dostęp: 20.03.2018).
- KONOPACKI Stanisław, *Partnerstwo Wschodnie w okresie prezydentur Polski w Unii Europejskiej w 2011*, „Eastern Review” 2012, t. 1, s. 73-86.
- Konstytucja Ukrainy, tłum. E. Toczek, A. Kubik, Warszawa 2014, libr.sejm.gov.pl > konst > Ukraina 2014 (dostęp: 28.02.2016).
- Konstytucja Ukrainy uchwalona na piątej sesji Rady Najwyższej Ukrainy 28 czerwca 1996 roku*, wstęp i tłum. E. Toczek, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1999.
- КОНСТИТУ ЦІЯ УКРАЇНИ, „Відомості Верховної Ради України” 1996, № 30, ст. 141 (Із змінами, внесеними згідно із Законами).

- КПУ втрачає право діяти як політична партія, 24 липня 2018, Міністерство Юстиції України, <https://minjust.gov.ua/news/ministry/kpu-vtrachae-pravo-diyati-yak-politichna-partiya-21843> (dostęp: 7.03.2018).
- Круглий стіл за ініціативою Президента України: підписання Універсалу національної єдності, 3 серпня 2006 року, <http://web.archive.org/web/20070314011557/http://www.president.gov.ua/news/data/9719.html> (dostęp: 16.03.2018).
- KUBICEK Paul, *Dancing with the devil: explaining the European Union's engagement with Ukraine under Viktor Yanukovich*, „Journal of Contemporary European Studies” 2017, t. 25, nr 2, s. 143-162.
- KUBLIK Andrzej, *Moskwa odciaga Ukrainę od Unii Europejskiej*, „Gazeta Wyborcza” 20.10.2011.
- KUBLIK Andrzej, *Nord Steam 2 i polityka faktów dokonanych*, „Gazeta Wyborcza” 15.03.2016.
- KUBLIK Andrzej, *Rosja czy Unia? Kijów musi wybrać*, „Gazeta Wyborcza” 19.04.2011.
- KUZIO Taras, *Rise and Fall of the Party of Regions Political Machine*, „Problems of Post-Communism” 2015, t. 62, nr 3, s. 174-186.
- KUZIO Taras, *Ukraine. Democratization, Corruption, and the New Russian Imperialism*, Praeger, Santa Barbara 2015.
- LAMI Giulia, *Ukraine's Road to Europe. Still a Controversial Issue*, w: *Contemporary Ukraine on the Cultural Map of Europe*, ed. L. M. L. Zaleska Onyshkevych, M. G. Rewakowicz, M.E. Sharpe, Amonk 2009, s. 29-39.
- LATOSZEK Ewa, KŁOS Agnieszka, *Źródła finansowania reform w państwach Partnerstwa Wschodniego*, „Studia Europejskie” 2015, nr 3, s. 77-99.
- Main Thesis of the Ukrainian Political Parties' Election*, „National Security and Defence” 2015, nr 6-7, s. 52-67.
- MAZUR Renata, *Wspólnota Niepodległych Państw – integracja czy dezintegracja?*, „Wschodniosłowiaństwo” 2007, nr 1, s. 169-189.
- Медведев: газовая скидка будет учитываться как плата за флот, 21 апреля 2010, <http://focus.ua/country/114100/> (dostęp: 24.04.2017).
- MENON Rajan, RUMER Eugene, *Conflict in Ukraine. The Unwinding of the Post-Cold War Order*, The MIT Press, Massachusetts 2015.
- МЕРНІКОВ Геннадій Іванович, ШЕВЦОВ Анатолій Іванович, *Розбудова Української державності в умовах глобалізації та євроінтеграції*, „Стратегічна Панорама” 2015, nr 1, s. 67-75.
- MIZERSKA-WROTKOWSKA Małgorzata, *Geneza i instytucjonalizacja Partnerstwa Wschodniego*, [w:] *Między sąsiedztwem a integracją. Założenia, funkcjonowanie i perspektywy Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej*, Elipsa, Warszawa 2011, S. 43-64.
- MOLCHANOV Mikhail, *Ukraine and the European Union: a Perennial Neighbour?*, „Journal of European Integration” 2004, t. 26, nr 4, s. 451-473.
- Молодий Рух на Конгресі Молоді ЄЕРР. Майбутє Європи – представництво 4.0, Народний Рух України, <http://www.rukh.team/molodij-ruh-na-kongresi-molodi-yepp-majbutnie-ievropi-predstavnictvo-4-0/> (dostęp: 2.03.2018).
- Націоналісти підписали та представили Національний маніфест, від 16 березня 2017 року, <http://svoboda.org.ua/news/events/00114270/> (dostęp: 16.01.2018).
- NAGORNYAK Tetyana, *Ukraine – 2014 Through the Prism of Relations Between The State and Society*, „European Journal of Transformation Studies” 2014, t. 2, supplement 1, s. 5-21.

- Нам не «шашечки», а їхати, від 9 липня 2004 р., http://gazeta.dt.ua/ARCHIVE/nam_ne_shashechki_a_yi-hati.html (dostęp: 16.03.2017).
- NEKHAY Olexandr, FELLMANN Thomas, GAY Stephan H., *A Free Trade Agreement Between Ukraine and the European Union: Possible Outcomes for Agricultural Producers*, „Вісник дніпропетровського університету” 2015, nr 1 (35), s. 86-93.
- NEKHAY Olexandr, FELLMANN Thomas, GAY Stephan H., *A free trade agreement between Ukraine and the European Union: potential effects on agricultural markets and farmers' revenues*, „Post-Communist Economies” 2012, t. 24, nr 3.
- NIKULIN Vyacheslav, SELYUTINA Nataliya, *Geopolitical orientations of Ukrainian political elites and the electoral campaign of 2006*, „Perspectives on European Politics and Society” 2007, t. 8, nr 4, s. 544-558.
- NITOIU Cristian, SUS Monika, *The European Parliament's Diplomacy – a Tool for Projecting EU Power in Times of Crisis? The Case of the Cox-Kwasniewski Mission*, „Journal of Common Market Studies” 2017, t. 55, nr 1, s. 71-86.
- NODIA Ghia, CENUSA Denis, MINAKOV Mikhail, *Democracy and its Deficits: The path towards becoming European-style democracies in Georgia, Moldova and Ukraine*, „CEPS Working Document” 2012, December.
- OLECHNO Artur, *Instytucja Prezydenta w systemie konstytucyjnym Ukrainy (1996-2005)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.
- OLSZAŃSKI Tadeusz A., *Partia Swoboda – nowa jakość na ukraińskiej prawicy*, „Komentarze OSW”, 2011, nr 54.
- Основні напрями зовнішньої політики України від 2 липня 1993 року, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3360-12> (dostęp: 14.02.2017).
- Opposition in Ukraine: the State, Conditions of Activity, prospects of Establishment of Constructive Relations with the Authorities*, „National Security and Defence” 2011, nr 7-8, s. 51-62.
- ORLOVA Dariya, *'Europe' as a Normative Model in the Mediatized Discourse of Ukrainian Political Elites*, „Europe-Asia Studies” 2017, t. 69, nr 2, s. 222-241.
- PANKIEWICZ Iwan, *Zmiany w prawie wyborczym Ukrainy: plusy i minusy dla integracji europejskiej*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2012, t. 6, nr 2, s. 191-206.
- Party System after Maidan: Implications and Factors*, „National Security and Defence”, 2015, nr 6-7, s. 18-33.
- Party System of Ukraine in 2010-2015: Stages and Special Aspects of Evolution*, „National Security and Defence” 2015, nr 6-7, s. 3-17.
- PIETNOCZKA Paweł, *Partie polityczne w niepodległej Ukrainie 1991-2007*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2014.
- ПАРАХОНСИЙ Борис Олександрович, ЯВОРСЬКА Галина Михайлівна, *Модернізація та опір: зовнішньополітична доктрина Української держави*, „Стратегічна Панорама” 2015, nr 1, s. 45-57.
- PETROVA Irina, RAUBE Kolja, *EuroNest: What Drives inter-parliamentary cooperation in the Eastern Partnership?*, „European Foreign Affairs Review” 2016, t. 21, nr 1, s. 35-56.
- Підписання протоколу про співпрацю з Національним Фронтом Франції, від 23 листопада 2009 року, <http://svoboda.org.ua/media/videos/00083161/> (dostęp: 16.01.2018).
- PIRANI Simoni, YAFIMAVA Katja, *Russian Gas Transit Across Ukraine Post-2019: pipeline scenarios, gas flow consequences, and regulatory constraints*, „OIES Paper” 2016, nr 105, February.

PLOKHYY Serhii, *The Gates of Europe. A History of Ukraine*, Basic Books, New York 2015.

План Ляшка. Перемога України, <http://liashko.ua/program> (dostęp: 15.12.2014).

План дій „Україна — Європейський Союз”, Європейська політика сусідства, від 12 лютого 2005 року, http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_693 (dostęp: 16.03.2017).

PŁONKA Bogusław, *Umowa UE – Ukraina o utworzeniu pogłębionej i kompleksowej strefy wolnego handlu (DCFTA) jako przykład nowej generacji porozumień preferencyjnych*, „Zeszyt Naukowy. Wyższa Szkoła Zarządzania i Bankowości w Krakowie” 2015, nr 38, s. 44-47.

Political Parties in Ukraine: Current State, Development and Environment: Opinions of Political Party Leaders, „National Security and Defence” 2015, nr 6-7, s. 68-73.

Порошенко та Яценюк постукали до найвпливовішої європейської партії, 13.03.2015, <http://www.dw.com/uk/порошенко-та-яценюк-постукали-у-двері-найвпливовішої-європейської-партії/a-18315520> (dostęp: 20.03.2018).

Пресса Британии: Пекин и Москва бросают вызов Западу, 24 ноября 2014 года, http://www.bbc.co.uk/russian/uk/2014/11/141125_brit_press, (dostęp: 20.02.2018).

Президент на Конгресі ЄНП: без миру та стабільності в Україні – неможливі безпека і процвітання усієї Європи, <http://www.president.gov.ua/news/prezident-na-kongresi-yenp-bez-miru-ta-stabilnosti-v-ukrayin-40606> (dostęp: 20.03.2018).

Програма «Народного Фронту» – «Відновлення України», <http://nfront.org.ua/bazovi-dokumenty/programa> (dostęp: 20.12.2015).

Програма партії «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – «Україна переможе!», http://batkivshchyna.com.ua/storage/article/userfiles/files/programa_2014_1.pdf (dostęp: 24.04.2016).

Public Perception of Integration Projects, Kiev International Institute of Sociology, 20.03.2012, <http://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=85> (dostęp: 11.01.2018).

RADZIWINOWICZ Waclaw, *Prezydent Janukowycz ulaskawil ministrów Tymoszenko*, „Gazeta Wyborcza” 8.04.2013.

ROSATI Dariusz, Welcome from the Chair, <http://www.europarl.europa.eu/delegations/en/d-ua/home>, (dostęp: 11.01.2018).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/850 z dnia 17 maja 2017 roku, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017R0850&from=PL> (dostęp: 17.02.2018).

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 року - Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони, <https://www.kmu.gov.ua/ua/pras/246864844> (dostęp: 12.12.2017).

Russia's and the EU's sanctions: economic and trade effects, compliance and the way forward, Directorate-General for External Policies, European Parliament, Brussels 2017.

Russia tightens customs rules to force Ukraine into union, Aug 15, 2013, <http://www.reuters.com/article/2013/08/15/russia-ukraine-customs-idUSL6N0GG17S20130815> (dostęp: 14.03.2017).

RUSSELL Martin, *Sanctions over Ukraine. Impact on Russia*, „EPRS Briefing” 2016, March.

SADOWSKI Rafał, *Partnerstwo w czasach kryzysu. Wyzwania dla Integracji Europejskiej państw Europy Wschodniej*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2013.

- SPECK Ulrich, *The West's Response to the Ukraine Conflict*, Transatlantic Academy, Washington 2016.
- SPILIOPOULOS Odysseas, *The EU-Ukraine Association Agreement As A Framework Of Integration Between The Two Parties*, „Procedia Economics and Finance” 2014, t. 9, s. 256-263.
- STASZCZYK Artur, *Stanowisko Parlamentu Europejskiego wobec procesu stowarzyszeniowego Ukrainy z Unią Europejską*, „Polityka i Społeczeństwo” 2013, nr 3 (11), s. 100-119.
- Статут Партія „Блок Петра Порошенко”, http://solydarnist.org/?page_id=871 (dostęp: 19.10.2015).
- SUS Monika, *Partnerstwo Wschodnie w 2013 roku. Pokryzysowy setback czy szansa na przełom?*, „Analiza Natolińska” 2013, nr 13.
- SVYETLOV Oleksandr, *Ukraine's 'return to Europe': Path dependence as a source of mutual elite misunderstanding*, „Perspectives on European Politics and Society” 2007, t. 8, nr 4, s. 528-543.
- SYDUN Swietłana, *Ewolucja stosunków pomiędzy Ukrainą i UE*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2010, nr 3, s. 201-216.
- SZPORLUK Roman, *Russia, Ukraine, and the Breakup of the Soviet Union*, Hoover Institution Press, Stanford 2000.
- TERPIŁOWSKI Paweł, *Ogólnoukraińskie Zjednoczenie „Swoboda” w porewolucyjnym obozie władzy na Ukrainie*, „Wschodnioznawstwo” 2015, nr 1, s. 89-101.
- The Views and Opinions of the Ukrainian Population, January 2006, Kiev International Institute of Sociology, 30.01.2006, <http://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=453&page=60> (dostęp: 19.01.2018).
- У БПП планують цього року стати асоційованими членами ЄНП, 7.02.2018, <http://ua.interfax.com.ua/news/political/483357.html> (dostęp: 20.03.2018).
- УДАР став спостерігачом ЄНП, 6 września 2013, <https://www.unian.ua/eunews/830173-udar-stav-sposteregachom-v-enp.html> (dostęp: 17.03.2018).
- Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, від 21 квітня 2010 року, ратифікований Верховною Радою України – 27.04.2010, набув чинності – 14.05.2010, http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_359 (dostęp: 24.04.2017).
- Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, від 28 травня 1997 року, http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_076 (14.02.2017).
- Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, від 14 червня 1994 року, http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_012 (dostęp: 14.02.2017).
- УКАЗ Президента України про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу, від 11 червня 1998 року, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/615/98> (14.02.2017).
- Україна не може в ЄС чи не хоче?, від 11 липня 2004 р., http://www.bbc.co.uk/ukrainian/programmes/story/2004/07/eu_ukraine_hague.shtml (16.03.2017).
- Україна та Євросоюз парафували угоду про асоціацію, від 30 березня 2012 року, <http://www.pravda.com.ua/news/2012/03/30/6961798/> (dostęp: 24.04.2017).
- Ukraina w UE? Juncker: na pewno nie w ciągu najbliższych 20-25 lat*, TV24, 3.03.2016, www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/szef-ke-wyklucza-czlonkostwo-ukrainy-w-ue-w-najblizszych-dekadach,624500.html (dostęp: 5.03.2016).

- VITER Olena, *Gas: manipulation and conflict*, w: O. Viter, R. Pavlenko, M. Honchar, *Ukraine: Post-revolution Energy Policy and Relations with Russia*, GMB Publishing, London 2006, s. 17-25.
- What issues is the Population of Ukraine the Most Concerned About, Kiev International Institute of Sociology, 15.03.2012, <http://kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=88> (dostęp: 13.01.2018).
- Which Way Ukraine Should Go – Which Union Should Join? (Population Preferences for Two Weeks Before the Vilnius Summit), 26.11.2013, Kiev International Institute of Sociology, <http://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=204> (dostęp: 6.01.2018).
- WILSON Andrew, *The Communist Party of Ukraine: From Soviet Man to East Slavonic Brotherhood*, w: *The Left Transformed in Post-Communist Societies. The cases of East-Central Europe, Russia, and Ukraine*, red. J. Leftwich Curry, J. Barth Urban, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham 2003, s. 209-244.
- WILSON Andrew, *Ukraine Crisis. What it Means for the West*, Yale University Press, New Haven 2014.
- Вищий адміністративний суд підтвердив законність заборони КПУ – Мінюст, 15 січня 2016, Міністерство Юстиції України, <https://minjust.gov.ua/news/ministry/vischiy-administrativniy-sud-pidтверdiv-zakonnist-zaboroni-kpu---minyust-22407> (dostęp: 7.03.2018).
- WOJCIECHOWSKI Marcin, *Oświecanie prezydenta*, „Gazeta Wyborcza” 19.03.2011
- WOJCIECHOWSKI Marcin, *Twierdza Schengen dla postsowieckiej Europy*, „Gazeta Wyborcza” 11.05.2009.
- Wołodymir Hrojsman premierem Ukrainy, „Analizy OSW”, 14.04.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-04-14/wolodymir-hrojsman-premierem-ukrainy> (dostęp: 14.01.2018).
- YEKELCHYK Serhy, *The Conflict in Ukraine. What Everyone needs to Know*, Oxford University Press, Oxford 2015.
- Закон України пронесення змін до деяких законів України щодо відмови від здійснення політики позаблоковості від 23 грудня 2014 року, Відомості Верховної Ради 2015 №4, ст. 13, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/35-19> (dostęp: 12.02.2018).
- Закон України про ратифікацію Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, від 21 вересня 2010 року, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2530-17> (dostęp: 24.04.2017).
- Закон України про засади внутрішньої і зовнішньої політики, від 1 липня 2010 року, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> + ПОЗАБЛОКОВІСТЬ (стаття 11 п.2) (dostęp: 24.04.2017).
- Заява Президентів України Л. Кравчука та В. Ющенка про політичну ситуацію в Україні, 13 листопада 2014 року, <http://www.unn.com.ua/uk/news/1406281-zayava-prezidentiv-ukrayini-l-kravchuka-ta-v-yuschenka-pro-politichnu-situatsiyu-v-ukrayini> (24.04.2017).
- ZAWADZKI Mariusz, *100 tys. ludzi za Tymoszenko*, „Gazeta Wyborcza”, 26.10.2009.
- ZIMMERMAN William, *Is Ukraine a Political Community?*, „Communist and Post-Communist Studies” 1998, t. 31, nr 1, s. 43-55.